

ALTAY TÜRKÇESİ İLE ÜÇ METİN (TUBA - ÇALKANDUU - ALTAY)

Ülkü ÇELİK

Altay Türkçesi, bu güne kadar yapılmış olan Türk dil ve lehçeleri tasnif denemelerinde farklı gruplarda gösterilmiştir. Altay Türkçesi, bu tasniflerden bir kaçında şöyle yerleştirilmiştir:

I. W. Radloff'un tasnifinde:

"I. Doğu Diyalektleri:

1. Asıl Altay diyalektleri (Altay, Teleüt),
2. Baraba diyalekti,
3. Kuzey Altay diyalektleri (Lebed, Şor),
4. Abakan diyalektleri (Sagay, Koybal, Kaç, Yüs ve Kızıl, Küerik (Çolım), Soyen, Karages, Uygur);"

II. G. J. Ramstedt'in tasnifinde:

"III. Kuzey Grubu:

1. d- alt grubu (tağ>tağ): Uranhay, Soyot; Karagas
2. z- alt grubu: Koybal, Şor; Çolım
3. y- alt grubu (tağ>to ya da tū): Baraba; Altay (Altay Kalmıkları, Teleüt, Lebed, Kumandı)"

III. A. N. Samoyloviç'in tasnifinde:

"III. taw - grubu (Kıpçak, Kuzey-Batı): Bu grubun özellikleri şunlardır:

1. z (tokuz),
2. d > y (adak > ayak),

3. bol-,

4. -ag > aw (tağ > taw).

5. -ığ > -ı (tağlığ > tawlı).

6. -ğan (kalğan). Bu gruba eski yazı dillerinden Kıpçakça ile şu yeni diyalektler girer: Altay, Teleüt, Kumandı, Kırgız, Kumuk, Karaçay, Balkar, Tobol, Baraba, İç Rusya diyalektleri, Mişer, Başkurt, Kırıl (güney kıyıları dışında), Karaim, Nogay, Kazak."

IV. K. H. Menges'in tasnifinde:

"C. VII. Oyrotça (Altay dağları) ve Lehçeleri: Altay-Kiji, Telenget, Lebed (Kü-Kiji) ve Yış-Kiji (veya Tuba);"

V. N. Poppe'nin tasnifinde:

"4. Kırgız Türkçesi ile Altay Türkçesi (ikincil uzun ünlüler, dudak çekimi ve -ma olumsuzluk ekinin başındaki m ünsüzünün p/b'ye değişmesi)."

VI. T. Tekin'in tasnifinde:

"VI. tağlıg grubu: Kuzey Altay diyalektleri (Tuba, Kumandū, Çalkandū, Aşağı Çulum, Kondon, Aşağı Tom.

VII. tulu grubu: Altay Türkçesi (Güney diyalektleri: Asıl Altay, Telengit, Teleüt)"*

Yukardaki tasniflerin bir kısmında da görüldüğü gibi Altay Türkçesi iki ana gruba ayrılmaktadır. Bu çalışmada da bu iki gruptan ikisi Kuzey grubuna, biri Güney grubuna ait olmak üzere üç metin seçilmiş ve bu üç metne bağlı olarak bir ses karşılıkları incelemesi yapılmıştır. Bu inceleme sonunda, tabii yalnız seçilmiş olan metinlerde yer alan kelimelerde bulunan, ses farklılıkları tespit edilmiştir. Ancak, yine bu metinlere bakılınca, henüz gruplar arası ses farklılıkları tam olarak gelişmemiştir. İki grup arasında belirleyici olabilecek bir ses özelliği, genel kullanımın yanı sıra, her iki grupta da görülebilmektedir. Kısacası, ses denklikleri açısından Altay Türkçesi'nin lehçeleri arasında henüz kesin kurallar oluşmamıştır. Bu durum, yani dağınık kullanım, yalnızca henüz konuşma dili olan Kuzey grubunda değil, yazı dilini oluşturan Asıl Altay Türkçesi'nde de yer almaktadır.

Birinci metin Kuzey grubunda yer alan Tuba'dan (sesbilgisi çalışmasında T, dizinde I); ikinci metin yine Kuzey grubunda yer alan Çalkandū'dan (sesbilgisi çalışmasında Ç, dizinde II); üçüncü metin ise Güney grubunda yer alan Asıl Altay Türkçesi'nden (sesbilgisi çalışmasında A, dizinde III) seçilmiştir.

* Tasnifler, T. Tekin, "Türk Dili Diyalektlerinin Yeni Bir Tasnifi", *ERDEM* c.5, s.13, Ocak 1989, sf.141-168'den alınmıştır.

Metinlerde Yer Alan Ses Farklılıkları:**1. Ünlü Özellikleri****a ~ ı**

agaş "ağaç" Ç, A *agış* ay. T

almas "şeytan" A *almıs* ay. A

a ~ e

can "yan" A *yen* ay. Ç

e ~ i

eki "iki" T, A *iki* ay. T

de- "demek" T, Ç, A *di-* ay. T

neme "ne; şey, nesne" A *nime* ay. Ç

ye- "yemek" T; *d'e-* ay. T *ci-* ay. A

u ~ ı

ugla- "ağlamak" Ç *ıyla-* ay. T

muni "bunu" T *mini* ay. ; *mınañ* "bundan"; *miniñ* "bunun" A

pultık "tüfek" Ç *mıltık* ay. A

u ~ ü

d'urta- "yaşamak, yerleşmek" T; *t'urta-* ay. Ç *d'ürt* "yurt" T

u ~ o

bu "bu" A *po* ay. Ç

u ~ uu

ul "oğul" Ç *uul* ay. T, A

su/sug "su" Ç *suu* ay. A

ayu "ay" A *ayuu* ay. A

balalu "çocuklu" Ç; *d'oktu* "yoksul" T; *tindu* "canlı" A; *uulu* "oğullu" Ç
aygırduu "aygırlı" Ç; *baştuu* "başlı" Ç; *d'oktuu* "yoksul" T, Ç; *tat(t)uu* "tatlı" Ç,
yaştuu "yaşlı, yaşında" T

denkleri bulunmayanlar;

d'ılu "ılık; sıcak" Ç; *bozu* "buzağı" A

tuu "dağ" A; *uus* "ağız" A

ü ~ üü

birü "bir; bir tane; her bir" A *birüü* ay. A

denkleri bulunmayanlar;

kiçü "küçük" Ç; *küçtü* "güçlü" A; *öştü* "düşman" A

a ~ aa

rak "ırak" Ç *iraak* ay. A

uu ~ oo

uus "ağız" A *oos* ay. A

aa ~ ee

saa "sana" T *see* ay. A

uu ~ ag

d'uu "savaş" T; *yuulaş-* "savaşmak" T *yagla-* ay. T

aa ~ agı

bayaa "önceki; deminki" A *bayagı* ay. A

a- ~ o- ~ 0-

alar "onlar" A *olor* ay. A *lar* ay. Ç

ı- ~ 0

iraak "ırak" A *rak* ay. Ç

bir kelimenin dengi yok;

nek "inek" Ç

-ı- ~ -0-

ayıl "köy"; *aylina* T

carık "ışık; aydınlık"; *cargıma*, *cargımdı* A

kıyın "arka; yan"; *kıynıma* T, *kıynına* T, Ç

orın "yer"; *ordıma* A

-i- ~ -0-

kiyin "son; arka"; *kiyiniçe* T, *kiyinde* T, A

2. Ünsüz Özellikleri

y- ~ c- ~ d'- ~ t'- ~ n'-

yakşı "iyi; güzel" T *cakşı* ay. A *d'akşı* ay. T

yan- "dönmek" T *can-* ay. A *n'an-* ay. T, Ç

yat- "yatmak; yardımcı fiil" ' *cat-* ay. A *d'at-* ay. T *t'at-* ay. Ç

ye- "yemek" T *ci-* ay. A *d'e-* ay. *t'e-* ay. Ç

ye "haydi; peki, olur" T *ce* ay. A

yen "yan" T *can* ay. A

yet- "yetmek, yetişmek, ulaşmak" T *d'et-* ay. T *t'et-* ay. Ç

yok "yok; yoksul" T *cok* ay. A *d'ok* ay. T *t'ok* ay. Ç

cer "yer, yeryüzü; toprak" A *t'er* ay. Ç

cür- "yürümek; yaşamak; yardımcı fiil" A *d'ür-* ay. T

b- ~ p-

bala "çocuk" T, A *pala* ay. Ç

bar- "varmak; gitmek; ulaşmak" T, Ç, A *par-* ay. T, Ç

bay "zengin" T, A *pay* ay. Ç

bedirebe- "aramamak" A *pedire-/petire-/petri* - "aramak" T

ber- "vermek" T, A *per-* ay. T, Ç

beri "beri, buraya" Ç *peri* ay. Ç

bir "bir" Ç, A *pir* ay. Ç

bis "biz" T, Ç, A *pis* ay. Ç

bol- "olmak; oluşmak" T, Ç, A *pol-* ay. Ç

k- ~ g-

kün "gün; güneş" T, Ç, A *gün* ay. T

m- ~ p-

multık "tüfek" A *pultık* ay. Ç

t- ~ d-

te- "demek" Ç, A *de-* ay. T, Ç, A; *di-* ay. T

tere "deri" Ç *dere* ay. Ç

-p- ~ -b-

apar- "götürmek" T, Ç *abar-* ay. T

alpar- "götürmek" Ç *albar-* ay. A

-p ünsüzü ile biten kelimeler, ünlü ile başlayan bir ek aldıkları zaman;

1. -p ~ -b-

tap- "bulmak"; *tabazıgar* A

tüp "dip"; *tübine, tübüne* A

2. -p ~ -v-

kap- "kapmak; yakalamak"; *kavalarda* Ç

kep "giysi"; *kevini* Ç

tap- "bulmak"; *tavan* Ç

-b- ~ -m-

erbekteş- "konuşmak, anlatmak" T *ermekteş-* ay. A

-n- ~ -d-

orın "yer"; *ordıma* A

-ç- ~ -j-

kaçan "ne zaman" A *kajan* ay. Ç

kiçü "küçük" Ç *kijü* ay. Ç

-ç ile biten bir kelime ünlü ile başlayan ek geldiği zaman;

kaç- "kaçmak"; *kaça, kaçıp* A *kajıp* Ç

-d- ~ -j-

adık "açık" Ç *ajık* ay. Ç

-k- ~ -g-

arka "arka; dağ sırtı" T *arga* ay. T, Ç

-k ile biten aşağıdaki kelimeler ünlü ile biten bir ek geldiğinde;

1. -k ~ -g-

bak- "bakmak; gözetmek"; *bagıp* A

budak "budak; dal"; *budagı* A

çık- "çıkma"; *çığa, çığarga, çığayın* A

çok "kor, sıcaklık"; *çogın* A

tük "tüy"; *tügü* A

2. -k ~ -k- ; bir kelimedede

sak "düşünce"; *sakıbila* A

-t**1. -t ~ -d-**

at- "atmak; ateş etmek"; *adarga, adıp* A

at "ad"; *adı* T, *adımdı, adıñ* A

but "bacak"; *budu* A, *buduna* Ç

büt- "oluşmak"; *büdüp* A

cat- "yatmak"; *cada, cadır* A

et "et"; *edin* A

et- "etmek"; *eder* T, *edalip* Ç, *ederge* A ama *eter* T, *etergeyit* T

tut- "tutmak, yakalamak"; *tudup* A ama *tutup* T

2. -t ~ -t-

ayt- "demek; konuşmak"; *aytan* Ç, *aytarda* T, *aytı* T, A, *aytilasen* Ç, *aytıp* T

cıgılt- "yıkma; düşürmek"; *cıgıltıp* A

d'ürt "yurt"; *d'ürtına* T

it/iyt "it, köpek"; *itiñ* , *iytiñ* Ç

kat "kadın; eş"; *katı* T, Ç, *katıñ* T, *katını* T, Ç ama *kadınıñ* A

tut- "tutmak, yakalamak"; *tutup* T ama *tudup* A

yet- "yetmek, yetişmek"; *yetip* T

-s ~ -z-*bus-* "bozmak"; *buzup* A*kıs* "kız"; *kızı*, *kızım* Ç*kös* "göz"; *közin* Ç*oos* "ağız"; *oozıma*, *oozına* A*ös-* "yetişmek, büyümek"; *özör* T, *özüp* A*sös* "söz"; *sözi*, *sözüm*, *sözüm* A

söz sonu -s;

as "az" Ç; *bis* "biz" T, Ç, A; *cañıs* "yalnız" A; *cüs* "yüz" A; *kas* "kaz" A; *sas* "bataklık" A; *öskö* "başka" A

bir kelimedede ise -z;

otuz "otuz" T**-ş ~ -j-***aş* "aş, yiyecek; meyve"; *ajıbıs*, *ajın* A*boluş-* "beraber olmak; yardım etmek"; *bolujar* A*iş* "iç"; *ijine* T*paş* "baş"; *pajım* T**-g ~ -y***ugla-* "ağlamak" Ç *ıyla-* ay. T*üg* "ev" Ç *üy* ay. Ç**-y/-y ~ -ø/-ø***oñyok* "çok, sınırsız" Ç *oñok* ay. Ç*iyt* "it" Ç, A *it* ay. Ç*diy-* "demek" T *di-* ay. T; *de-* ay. T, Ç, A; *te-* ay. T, Ç, A**-l- ~ -ø-***albar-* "götürmek" A; *alpar-* ay. Ç *abar-* ay. T; *apar-* T, Ç**-şk- ~ -kş-***taşkın* "dışarı" T *takşın* ay. Ç

I. ÇÖRÇÖK

ÖSKÜS UUL

1. Ozogı çakta altı kula attu Ösküs-Uul d'urtadı. 2. Mal yok d'oktuu bolgon, baylarga iştep d'ürdi. 3. Eş neme bolbodı. 4. Sanandı: "Boyı işterge kol lo kıra çaknan". 5. Emi altı uulu Karatıkaan bolgon. 6. Ösküs-Uul Karatıkaanga bargan. Karatıkaanga keldi. 7. Karatıkaan Ösküs-Uuldı körgön. Körö lö kat(t)uu katan saldı. 8. Karatıgaan ayttı: "Atıñ per,- diyt, - katıñ per,- diyt, - meniñ altı uulumda katıt d'ok", - diydi. 9. Ösküs-Uul ıyladı, katına kele le aytkan: "Altı uulu karatıgan seni alargayıt (<alarga d'at), mendin tutup abarargayıt (<apararga d'at), boyımnı ijine d'al'çi etergeyit (<ederge d'at) 10. Aytarda katıt aytkan (katınıñ atı-Tügünök): "Keç erbekteş, ol tört katap bargaan eder",- dedi. 11. Ösküs-Uul keçken Karatıgaana erbekteyip bargaan etti. 12. Ösküs-Uul: "Bargan neniñ(?) eter", -dedi. 13. Karatıgaan aytkan: "Aragada ayuu bar, kaçça yaştuu çike aytıp per, çike aytıp berzeñ katıñ boyuñ alarsıñ". 14. Ösküs-Uul n'andı, katına kelip ayttı: "Karatıkaan aytkan - ayuunıñ yajı toolop per diyt". 15. Katıt altan naaday etken, elek(k)e öçörtti, anıñ soñda katıt erine berdi. 16. Eri Ösküs-Uul apartı a gada ayuuga. Ayuunıñ eçenine saldı. 17. Saktap öçörti. 18. Ayuu çıktı, elekti n: aday körti, ayuu ayttı: "Men altan eki yaştuu boltım, munduu (mundıy) ulus, körgön yok", - antañ ayuu sala verdi. 19. Ösküs-Uul n'andı, Karatıkaanga kelti, ayttı: "Ayuu altan eki yaştuu", -dedi. 20. "Çin, -dedi Karatıgaan, -boyuñnıñ katıñ boyuñ al". 21. Karatıkaannıñ uulı-Kara Mökö ayttı: "Yok baza bargaan eder, -diyt, -d'uuvı (ñañı) bargaan eder, -diyt, -ye baza bargaan bar, -diyt, -seni keçip petriir(ibis) tavar(ibis), -diyt, -taap bolbosuus katıñ seniñ bolor, - diyt, -taap alsabıs katıñ bistin bolor", -diyt. 22. Aytarda Ösküs-Uul: "Ye bolsın", - dedi. Ösküs-Uul n'andı, n'anıp katına kelti, katına ayttı: "Karatıgaan yeni petriirgeyt (<petriirge d'at) men k'öjönörgöyt (<t'öjönörgö d'at) kayda men k'öjöhör(im)?" 23. Katıt aytkan: "Meniñ kıynıma öçör, men pajım tarak la tarerim (<taranıyerim)". 24. Katınıñ kıynına öçördi. 25. Karatıkaan kelti üç uulu la. 26. Kelip petiredi. 27. Tülkünök katıt taraktı aldı ejikke taştadı. 28. Ösküs-Uul tarak polup d'ada aldı. 29. Tabiip (taap bolboy) saldı taap boluyın (<taap bolboy) saltı. 30. Kıyninde Ösküs-Uul ayttı: "Men munda turum", dedi. 31. Aytarda Karatıkaan ayttı: "Eki bargaan sen aldıñ", -dedi. 32. Ösküs-Uul ala la yana berdi. Karatıkaan ayttı: "Emitı baza bargaan bar, -diyt, -kel" -diyt. 33. Ösküs-Uul Karatıkaanga bardı. 34. Karatıkaan ayttı: "Ye baza bargan eder, -diyt, -argada kaçça ağıç bar, -diyt, -toolosın", -diyt. 35. Ösküs-Uul: "Ye toolıyır (<toolap iyerim)", -dep katına n'andı. 36. Katına kelip ıyladı: "Emi kaytıy toolıyır (<toolap iyerim)", -diyt. 37. Katı ayttı: "D'ılu ton kiy", -deyt, ayak(k)a tustuu kulur bulgattı, erine perdi. 38. "Bar, -diyt, -argada koyonniñ orogına munı ağıçka sürt, öçör, anta saa aydar", -diyt. 39. Pardı, taptı arkada orok koyonniñ orogına ağıçka sürtti, öçörti. 40. Koyon kelti, yein (<d'igen) yeep

(<d'iip) ala la ayttı: "Argada altan ağıç, kırdı segizen ağıç, serekte segizen ağıç, -diyt, -oydukta otuz ağıç, -diyt, -munuu (<mundıy) tat(t)uu d'egenim (<d'igenim) d'ok", -diyt. 41. Koyon pardı, Ösküs-Uul Karatıkaanga kelip ayttı: "Argada altan, kırdı segizen, sergekte segizen, oydukta otuz ağıç bar". 42. Karatıkaan: "Çın", -diyt. 43. Ösküs-Uul n'andı. 44. Karatıkaan ertende ayttı: "Baza bargaan eder", -diyt. 45. Ösküs-Uul kelip: "Ye", - diyt. 46. Karatıkaan: "Meniñ uulumnı pedireer (<pedireeriger), -diyt, - meniñ uulum köjönör (<t'öjönör)", -diyt. 47. Ösküs-Uul petireerge kelti. 48. Ottuñ bajında üç kayıñ öskön. 49. Ösküs-Uul üç kayıñnı pıçak la -d'akşı tos -tep, d'ardı. 50. "Yok, kalak, içim-bagrım yarba, -diyt, -boyıñnıñ katıñnı boyıñ al", -diyt. 51. Emti baza üç bargaan aldı. 52. Emti Karatıkaan ayttı. "Törtinçi bargaan: Erlikke peregen eki kara at(t)ı ekelip per", -diyt. 53. Ösküs-Uul: "Ye", -dedi, n'andı, katına kelip ıyladı. 54. Tülgünök katıt: "Parar (<pararıñ)" -dedi. Kızıl yip uçuk perdi, ak arçuul berdi, yereñ attı eertedi. 55. Ol bartı, Erlikke yetken. 56. "Ne kerek keldiñ", -deyt Erlik. 57. Karatıkaan yigen, -diyt, -eki kara at bar, -deyt, -berzin", -diyt. 58. Erlik tutup perdi. 59. Ösküs-Uul Karatıkaanga kelti. 60. Ekelerde Karatıkaan ıyladı: "Ye oytına apar, -diyt, -katıñ malıñ kerek d'ok", - diyt. 61. Ösküs-Uul at(t)ı Karatıkaannıñ ejüüne (<ejigine) açıtkan, aylına n'andı. 62. N'anıp kelze katı d'ok. 63. Yeti baştuu D'elbegen yağlap alıp pargan. 64. Altı kün d'atkan yetinçi günde taşkın çıktı, bastı. 65. Karatıkaannıñ d'ürtına keçire kirti. 66. Karatıkaan yok boltır. 67. Erlik kötüre albargan. 68. Aytarda Ösküs-Uul atı eertedi keçip körti. 69. Aygırdı mal yada kaldı, Kötönünök kötire kavırdı. 70. Maldañ köp mal boldı. 71. Baylardıñ malı d'oktular kolına kirdi. 72. D'oktular ilejip ol maldı aldı. 73. Emdi D'elbegen Ösküs-Uulınıñ katını apargan. 74. Emdi Ösküs-Uul kiyiniñçe par d'et. "Ye d'uu bolor, ölör özör be", -diyt, Ösküs-Uul yuulaşırga bardı. 75. Yetip yeti baştuu D'elbegen(n)i kesti. 76. Keen yaraş katını oydo kolına aldı. 77. D'elbegenniñ yeti yüzün maldı d'oktuu tastarakaylar kabırdı. 78. Maldı aydadı, ozodoñ on artık yat(t)i. 79. Baylardıñ malı d'oktular aldı, yakşı paylap yada verdi.

I. MASAL

ÖKSÜZ OĞUL

1. Geçmiş zamanda altı kula atlı Öksüz-Oğul yaşardı. 2. Hayvanı yok, fakirmiş, zenginler için çalışırdı. 3. Hiçbir şeyi yokmuş. 4. Düşündü: "Kendime çalışmak için kol ile tarla kazayım(?)" 5. Şimdi altı oğullu Karatıkağan varmış. 6. Öksüz-Oğul Karatıkağana gitmiş. Karatıkağana geldi. 7. Karatıkağan Öksüz-Oğulu görmüş. Görüp de katı sert davrandı(?). 8. Karatıkağan konuştu: "Atını ver, -der, -karını ver, -der. -benim altı oğlumda kadın yok, -dedi. 9. Öksüz-Oğul ağladı, karısına gelip de konuşmuş: "Altı oğullu Karatıkağan seni alacak, benden tutup

götürecek, beni de işine ırgat edecek." 10. Söyledikten sonra kadın konuşmuş (kadının adı - Tügünök): "Akşam anlaş, o dört tane şart koşacak", -dedi. 11. Öksüz-Oğul akşamleyin Karatıkağanla anlaşıp şart istedi. 12. Öksüz-Oğul: "Şartın ne olacak", -dedi. 13. Karatıkağan konuşmuş: Dağ başında ayı var, kaç yaşında doğru söyle, doğru söylersen, karını kendin alacaksın." 14. Öksüz-Oğul döndü, karısına gelip konuştu: "Karatıkağan ayının yaşını tahmin et, diyor". 15. Kadın altmış kukla yapmış, eleğe koymuş, sonra kadın kocasına verdi. 16. Kocası Öksüz-Oğul götürdü dağ başında ayıya. Ayının inine koydu. 17. Saklanıp bekledi. 18. Ayı çıktı, elektteki kuklaları gördü, ayı konuştu: "Ben altmış iki yaşındayım, böyle ulus görmüş değilim", sonra ayı gidiverdi. 19. Öksüz-Oğul döndü, Karatıkağana geldi, konuştu: "Ayı altmış iki yaşında", -dedi. 20. "Doğru, -dedi Karatıkağan, -kendi karını kendin al". 21. Karatıkağanın oğlu Kara Mökö konuştu: "Hayır bir şart daha edecek, -der, -yeni bir şartı yerine getirecek, -der, -haydi tekrar şart var, -der, -seni geçip arayacağız, bulacağız, -der, -bulamazsak karın senin olacak, -der, -bulabilirsek karın bizim olacak", der. 22. Söyledikten sonra Öksüz-Oğul: "Haydi olsun", -dedi. Öksüz-Oğul döndü, dönüp karısına geldi, karısına konuştu: "Karatıkağan her yanı arayacak, ben gizleneceğim, nereye gizleneyim?" 23. Kadın konuşmuş: "Benim arkama gizlen, ben başımı tarakla tarayacağım". 24. Karısının arkasına oturdu. 25. Karatıkağan geldi üç oğlu ile. 26. Gelip aradı. 27. Tilki kadın tarağı aldı, kapıya bıraktı. 28. Öksüz-Oğul tarak oluverdi. 29. Bulamadılar, bulamadılar. 30. Sonunda Öksüz-Oğul konuştu: "Ben burada duruyorum", -dedi. 31. Söyledikten sonra Karatıkağan konuştu: "İki şartı sen kazandın", -dedi. 32. Öksüz-Oğul kazanıp dönüverdi. Karatıkağan konuştu: "Şimdi tekrar şart var, -der, -gel" -der. 33. Öksüz-Oğul Karatıkağana gitti. 34. Karatıkağan konuştu: "Haydi tekrar şart olacak, -der, -dağ başında kaç ağaç var, -der, -tahmin et", -der. 35. Öksüz-Oğul: "Olur, hesaplarım", -deyip karısız döndü. 36. Karısına gelip ağladı: "Şimdi nasıl tahmin edeceğim", -der. 37. Karısı konuştu: "Ilık elbise giy(?)", -der, kaba tuzlu un buladı, kocasına verdi. 38. "Git, -der, -dağ başındaki tavşanın kapanına, ağaca bunu sür, bırak, sonra sana söyler", -der. 39. Gitti, buldu dağ başında kapan, tavşanın kapanına, ağaca sürttü, bekledi. 40. Tavşan geldi, yiyerek konuştu: "Dağ başında altmış ağaç, kırdada seksen ağaç, dikkat et, seksen ağaç, -der, -çukurda otuz ağaç, -der, -böyle tatlı olanını yemiş değilim", -der. 41. Tavşan gitti, Öksüz-Oğul Karatıkağana gelip konuştu: "Dağ başında altmış, kırdada seksen, dikkat et, seksen, çukurda otuz ağaç var". 42. Karatıkağan: "Doğru", -der. 43. Öksüz-Oğul döndü. 44. Karatıkağan sabahleyin konuştu: "Tekrar şart olacak", -der. 45. Öksüz-Oğul gelip: "Haydi", -der. 46. Karatıkağan: "Benim oğlumu arayın, -der, -benim oğlum gizleniyor", -der. 47. Öksüz-Oğul aramaya geldi. 48. Ateşin başında üç tane kayın ağacı yetişmiş. 49. Öksüz-Oğul üç kayını bıçak ile iyi ağaç kabuğu -deyip, yardı. 50. "Hayır, of, karnımı bağrımı yarma, -der, -kendi karını kendin al", -der. 51. Şimdi üç şartı daha kazandı. 52.

Şimdi Karatıkağan konuştu: "Dördüncü şart: Erliğe verilmiş iki kara atı getir", -der. 53. Öksüz-Oğul: "Olur", -dedi, döndü, karısına gelip ağladı. 54. Tülgünök (Tilkicik) kadın: "Git" -dedi. Kızıl iplik verdi, ak havlu verdi, doru atı eyerledi. 55. O gitti, Erliğe ulaşmış. 56. "Niye geldin", -der Erlik. 57. Karatıkağan gönderdi, -der, -iki kara at var, -der, -versin", -der. 58. Erlik tutup verdi. 59. Öksüz-Oğul Karatıkağana geldi. 60. Getirdiğinde Karatıkağan ağladı: "Haydi geri götür, -der, -karın da malın da gerekli değil", -der. 61. Öksüz-Oğul atı Karatıkağanın kapısına bırakıp, köyüne döndü. 62. Dönüp geldiğinde karısı yok. 63. Yedi başlı Celbegen yağmalayıp alıp götürmüştü. 64. Altı gün yatmış, yedinci gün dışarıya çıktı, yürüdü. 65. Karatıkağanın yurduunun içine girdi. 66. Karatıkağan yok olmuş. 67. Erlik her şeyi alıp gitmiş. 68. Ondan sonra Öksüz-Oğul atı eyerledi, gidip baktı. 69. At sürüsü orada kaldı, Kötönünök hepsini güttü. 70. Çok fazla hayvan vardı. 71. Zenginlerin hayvanları yoksulların eline geçti. 72. Yoksullar üleşip hayvanları aldılar. 73. Şimdi Celbegen Öksüz-Oğulun karısını götürmüştü. 74. Şimdi Öksüz-Oğul arkasından varıp yetişir. "Haydi savaş olacak, ya öleceğim ya yaşayacağım", -der, Öksüz-Oğul savaşımaya gitti. 75. Yetişip yedi başlı Celbegeni kesti. 76. Kendi güzel karısını ele geçirdi. 77. Celbegenin yedi yüz hayvanını yoksullar güderdi, 78. Hayvanları sürdü, öncekinden daha iyi yaşadı. 79. Zenginlerin hayvanlarını yoksullar aldı, iyice zenginleşip gitti.

II. ÇALGANUGNIÑ ÇÖRÇÖÖ

ALTIN MÖTÖK

1. Purun, purun poltır. 2. Purun(n)ıñ inçiyende, emeniñ periyende. 3. Kajañ su akalakta, t'erde ölöñ öskölökte, Kara tagniñ edende (<ediginde) Karatu-ka(a)n t'urtap t'atır. 4. Karatu-ka(a)n katu poltır, üç balalu poltır, ködörö balazı kıstar poltır. 5. Karatu-ka(a)nda böyüdüñ öñe pultık adiyer kiji t'ok poltır. 6. Azran malı oñok köp, boyınıñ ölor ayı-küni t'etkeleyten poltır, baza körze boyınıñ orına artıstan kiji t'ok. 7. Lardıñ rak eves sug keçire Saratu-kannıñ ulı Sarı-ul t'urtap t'atır. 8. Sarı-kan tiñ pay eves poltır, malı, bazası oñyok as, t'alcıları köp eves ak, krelü le t'atan kanaç poltır. 9. Pir kün keçkide Karatu-kan ulı kızına aytır: sen, kızım, Sarı-ulga par -dep. 10. Ulı kızı ayt t'it: Sarı-ulga bargança sarı töñeçke bararım dep, sarı töñeçke par iytir. 11. Ekinçi kün keçkide orton kızına aytır: sen, balam, Sarı-ulga par -dep. 12. Orton kızı: Sarı-ulga barganca sarı tulaga pararım -dep, sarı tulaga par iytir. 13. İki kızı par iyende Karatu-kan üçinçi kızına aytpini partır. 14. Kijü kızı kün sayın le mallarını sugarıp t'orton poltır. 15. Sugatka aparganda atar, nekter sug içpini le karça mañdajıp n'an iyten, kıs deze añ bajına çıkpini tudış la ugliyten poltır. 16. Bir kün kıs sanan altır t'u kerek su içpitlerin -dep sugatı par körze, sugata atniñ pogı ak t'orton. 17. Kıs anı al kep çeliyere poktı

kavayın la deende (<degende), ol pok Sarı-ul bolalkep (<bolıp alıp kelip) kısı kaval kep (<kavıp alıp kelip) üyınza alpartır. 18. Kıs uglap-sıktap polvini saltır. 19. Sarı-ul pojotpini saltır. 20. Sarı-ul üge n'anı la sarı iyt bolalkep (<bolıp alıp kelip) ejik üdine t'at saltır. 21. Ol kıs kança la çıgayın deende bojotpos poltır. 22. Kıs uglıy-sıktıy aş edalip, boyı stalga sal t'eyten poltır, sarı itke itıñ karıdına urup ejik kıynına sal perten boptır. 23. Bir kün Sarı-ul it terezin döş sal kep añnap barara t'epsen altır. 24. D'epsen alkep katına aytır: po meñ deremni bir da kije közötpe -dep -anı közöt le iyzeñ meñ t'adınım t'ok -dep aytsal -kep añnap pariytır. 25. Añnap parıp on kon iyen soñda kısıñ eki ejezi ayıltap keltirler. 26. Lar kele le kiçü tuñmazından suraptırlar: señ apşıyağın kanduu kiji añ kevinı biske közöt -dep kıstavla t'oro bertirler. 27. Kısıy, kısıy kenerde, ol karçaktı ajiykep (<ajıp iyip kelip) iytiñ kiçeçle terezin közöt iytır. 28. Eki ejezi anı körö le iytiñ terezini talaş altırlar, talaş ala la keveza küyten otsa çeliytirler. 29. Küyten otsa çeliyende t'u bolzın iytiñ terezi küy t'oro kaltır. 30. Eki ejezi andın çıgal kep kajıp n'anıp pariytırler. 31. Sarı-ulnıñ katı ol iytiñ terezini kayt-kayt çıgar al kep karçakza salsaltır. 32. Ol ak kün keçkide kıs ukxa takşın kiji öñdöyten, çık körze apşıyak Sarı-ul ködörö le kavırgazı küy kal, paskışta oçopdon katını köröle Sarı-ul aytır: eme pistiñ tuştaştanıbıs t'ok bolvazınza -dep ayda la t'ok pol partır. 33. Ol t'ok polpanda (<bolıp parganda) katı uglıy-sıktıy üge kirip taña uytavandır. 34. Dañ t'arvanda turalkep ana le agaş arazınza kös körkön le t'erza partır. 35. Para, para keende pir çaval üyiceke tuştap partır. 36. Çaval-ügde bir Altın mötik tep apşıyak t'urtap t'atır. 37. Ol kıs apşıyaka ködöre t'oktop pertır. 38. Ayda-ayda polvan (<polup pargan), apşıyak aytır: -sen, palam, -dep -pir atka t'ıgala artınjaktu kerek nimeleri artal, paştap pir kap kövir, eki tayak, eki kös tööniñ, po Kara-tagıñ argazınja pararızın, anda pir köl polor, anda eki örtök polor, p(i)risini körzön t'arvızı küykan polor, anı kavalzañ ol señ apşıyañ polor dep. 39. Ol Sarı-ulnıñ katı anı ugalkep (<ugup alıp kelip) n'anıp pir atka t'ıga la artalkep Kara-tagıñ argazınja sala partır. 40. Ol lo pargan, ol lo pargan, ol lo pargan, Kara tagıñ orto t'olga t'et par iysa eki saaskan udura keltir. 41. Atıñnıñ közini çokıyın ma, boyıñnıñ közin çokıyın ma? -depen poltırlar. 42. Sarı-ulnıñ katı eki kösti çele pertır. 43. Saaskanar anı algap aytan poltırlar: bartan t'olıñ adık bolzın, bargan kereeñ keliş barzın, -dep. 44. Andın arı barsa eki töö kelten: adıñnıñ buduna ışkınayın ma, boyıñnıñ buduna ışkınayın ma? -dep. 45. Ol kat eki tayaktı turuus (<turguzup) sala pertır. 46. Töölör aa ışkınalıp kısıt algan kereeñ t'arap parzın -dep. 47. Andın inje barza eki köö kelten: atıñnıñ kövirin kövreyin me, boyıñnıñ kövreyin me? -dep. 48. Ol kat pir kap kövirini larga artır sala bererde, lar anı algap aytan poltırlar: pargan t'olıñ ajık polzın baza kereeñ t'arazın -dep. 49. Andın bara, bara kelze köl tuştaptır. 50. Ol kölñiñ t'agazına oçop, karaydan poltır, kary, kary kelgende keç kire pertır. 51. Andın körze eki örtök köl le kelten, pirisini körze t'arazı kara t'azap t'azap turkep örtökti tak la ede kaptır. 52. Örtökti kavalarda ol örtök kiji bol tur keltir. 53. Añ

sonda aytır: t'e -dep aytilasen meni tavan bolzoñ t'adaktar -dep. 54. Ol ak kölniñ t'agazına ak t'erni depkep agaş tura turustan poltırlar, tek t'erni depkep tevir tura turgusalkep (<turguzup salıp kelip) baylap-suglap t'ada pertirler. 55. Men andın beri n'an iydim, lar anda t'urtap t'ada kaldı.

II. ÇALKANDUNUN MASALI

ALTIN HOROZ

1. Çok, çok eski zamanlarda geçmiş. 2. Eski zamanların da öncesinde, şimdiki zamanın da berisinde. 3. Henüz suyun akmadığı zamanlarda, yerde ot bitmemişken, Karadağın eteğinde Karatu-kağan yaşarmış. 4. Karatu-kağan evliymiş, üç çocuğu varmış, bütün çocukları kız imiş. 5. Karatu-kağanın kendisinden başka tüfek atan yok imiş. 6. Beslediği hayvan oldukça çok, kendisinin öleceği ay gün yakın ama kendi yerine bırakacağı bir kişi yok. 7. Onlara uzak olmayan nehrin ötesinde Saratu-kağanın oğlu Sarı-oğul yaşıyormuş. 8. Sarı-kağan pek zengin değilmiş, hayvanı da oldukça azmış, işçileri de çok değil, o orta büyüklükte bir hancıkmış. 9. Bir gün akşamleyin Karatu-kağan büyük kızına konuşur: Sen, kızım, Sarı-oğula var -demiş. 10. Büyük kız konuşur: Sarı-oğula varıncaya kadar, sarı küğüğe varırım, demiş, sarı kütüğe varıvermiş. 11. İkinci gün akşamleyin ortanca kızına konuşur: Sen, yavrım, Sarı-oğula var, demiş. 12. Ortanca kızı: Sarı-oğula varıncaya kadar sarı tümseğe varırım, demiş, sarı tümseğe varmış. 13. İki kızı vardıkları (evlendikleri) için, Karatu-kağan üçüncü kızıyla konuşmamış. 14. Küçük kızı ise her gün hayvanları sulamaya götürürmüş. 15. (Yine bir gün) suvarmaya götürdüğünde atlar ve inekler su içmeyip geri dönmüşler, kız ise onların başında sürekli ağlamış. 16. Bir gün kız düşünmüş, niçin su içmiyorlar, diye ve suvata gidip baksa, suvatta at gübresi varmış. 17. Kız onu alıp atmak için gübreyi yakalayayım dediğinde, o gübre Sarı-oğul oluvermiş ve kızı yakalayıp evine götürmüş. 18. Kız ağlayıp sızlamış. 19. Sarı-oğul onu bırakmamış. 20. Sarı-oğul eve dönünce de sarı köpek olup kapının önüne yatmış. 21. O kız ne zaman çıkayım dese bırakmazmış. 22. Kız ağlaya ağlaya aş edip, kendisi masaya koyup yemiş, sarı köpeğe ise yalağına döküp kapının yanına bırakırmış. 23. Bir gün Sarı-oğul köpek derisini soyunarak avlanmaya gitmek için hazırlanmış. 24. Hazırlanırken eşine konuşur: Bu benim derimi bir tek kişiye gösterme, onu gösterecek olursan benim hayatım yok olur, diyerek avlanmaya gitmiş. 25. Avlanarak on gece yatıp kalktıktan sonra kızın iki ablası misafirliğe gelmişler. 26. Onlar gelince de küçük kız kardeşlerinden sormuşlar: Senin kocan nasıl bir insan, onun elbisesini bize göster diye sıkıştırmışlar. 27. Sıkıştıra sıkıştıra sonunda o, sandığı açarak köpeğin bir parça derisini gösterivermiş. 28. İki ablası onu görünce çekiştire çekiştire sobada yanan ateşe atıvermişler. 29. Ateşe

fırlattıklarında, ne olsun, köpeğin derisi yanıp gitmiş. 30. İki ablası oradan çıkarak kaçıp dönüp gitmişler. 31. Sarı-oğulun eşi o köpeğin derisini güçlkle çıkararak sandığa koymuş. 32. Tam o gün akşamleyin duymuş ki dışarda bir kişi inliyormuş, çıkıp baksa kocası Sarı-oğulun bütün kaburgası yanmış olarak merdivende durmaktaymış, eşini görünce Sarı-oğul konuşur: Şimdi bizim karşılaşmamız yok olmasın, diye konuşmuş da yok olup gitmiş. 33. O yok olup gidince eşi ağlaya ağlaya eve girip şafağa kadar uyumamış. 34. Şafak sökmeden kalkıp ormanın içine gözün gördüğü yere doğru gitmiş. 35. Gide gide geldiğinde bir çadır evciğe rastlamış. 36. Çadır evde bir altın horoz denilen ihtiyar yaşıyormuş. 37. O kız ihtiyara her şeyi anlatıvermiş. 38. Konuşması bittiğinde ihtiyar konuşur: Sen, yavrum, demiş, bir atın semerine gerekli şeyleri toplayıp yükle, ilkin bir çuval kurutulmuş et, iki değnek, iki deve gözü (bunlarla) çu Karadağın arkasına doğru gideceksin, orada bir göl olacak, orada iki ördek olacak, birine bakarsan yarısı yanmış olacak, onu kapıp alırsan o senin kocan olacak demiş. 39. Sarı-oğulun eşi onu dinleyip dönerek bir ata topladıklarını yükleyerek Kara-dağın arkasına doğru gitmiş. 40. Gitmiş, gitmiş, gitmiş, Karadağın yolunun ortalarına varırken iki saksagan yoluna çıkıp gelmiş. 41. Atının gözünü gagalayalım mı, kendinin gözünü gagalayalım mı? demişler. 42. Sarı-oğulun eşi iki gözü fırlatıvermiş. 43. Saksaganlar onu övüp konuşmuşlar: Gittiğin yol açık olsun, ihtiyaçların (işlerin) karşılansın (yolunda gitsin), demişler. 44. Oradan daha ileriye varınca iki deve gelmiş: Atının bacağına kaşınalım mı, kendinin bacağına kaşınalım mı? demişler. 45. Kadın iki değneği kaldırıp atıvermiş. 46. Develer ona kaşınıp kızı överek, gereğin uygun gitsin, demişler. 47. Oradan biraz öteye varınca iki kartal gelmiş: Atının etini gagalayalım mı, kendininkini gagalayalım mı? demişler. 48. Kadın bir çuval eti onlara verdiğinde, onlar onu överek konuşmuşlar: Gittiğin yol açık olsun ve gereğin uygun olsun, demişler. 49. Gide gide sonunda göle rastlamış. 50. Gölün kenarına oturup beklemiş, bekleye bekleye akşam oluvermiş. 51. Sonra bakmış ki iki ördek gölde gelmekte, birine bakmış yarısı kara olan ördeği hemen yakalayıp almış. 52. Ördeki yakaladığında o ördek insan oluvermiş. 53. En sonunda konuşur: Hey, demiş demek ki beni buldun (o halde) beraber olacağız, demiş. 54. İşte o gölün kenarına açık yeri teperek ağaç ev yapıp, boş yeri teperek demir ev yapıp zenginleyip yayılmışlar. 55. Ben oradan buraya döndüm, onlar oraya yerleşip kaldılar.

III. ALTAY KEP-KUUÇINDAR

No.1. CERDİN BÜTKENİ

1 Cer bütkelekte onço suu boldı, cer de cok, teñeri de cok, ay-kün de cok. Kuday uçup turgan, bir kiji baza uçup turgan, ekilezi kara kas bolup turgan. Kuday

eş neme sananbay cat. Ol kiji salkın tujúre-kele, suu türültip: kudaydıñ cüzüne suu 5
çaçkan. Ol kiji örö kudaydañ biyik ıgarga sanangan, tömön suuga cuuktap tuję
bergen. Ol tujęle, tumalanıp catkan, ayttı:

- E kuday, meni argalagıñ! -dedi.

Kuday aytkan:

- E kiji, örö suudañ biyik ık! -degen.

10 Emdi ol kiji örö suudañ biyik ıgıp bargan.

Kuday aytkan:

- Bek taş bütsin! -dedi.

Teñistiñ túbineñ bek taş ıgıp kelgen, onıñ sırtına kudaybıla kojo cürgen kiji
oturgan.

15 Kuday aytkan:

- Sen suudıñ túbüne tujęp, tobrak alıp ık! -dedi.

Ol tujęle, tobraktı kolıbıla tudup alıp kelgen. Ol tobraktı alala, kudayga
bargan. Kuday ol tobraktı suudıñ sırtına taştagan, aytkan:

20 - Cer bütsin! -degen.

Cer onıñ kiyninde büdüp kalgan. Onıñ kiyninde kuday baza aytkan:

- Tüş! -dedi. Baza tobrak alıp kel! -dedi.

Kiji boyı sanangan: "Men anaar tujęp, baza boyıma tobrak 25 aladım!"

Suunıñ túbine tüşken, boyınıñ sağıjıla boyına tobraktı bir kolıla algan. Bir
kolıbıla kudayga ekeliip bergen, bir kolıbıla oozına tobraktı sukkan, cajırıp
kudaydañ boyım cer ederim dep, ıgıp kelgen.

30 Cañıs kolındağı tobraktı kudayga bergen, onı kuday algan, açıp iygen.
Onıñ sözibile cer kalıñ bolgon. Bayaa kijiniñ oozına tobraktı sukkan, onızı özüp
bergen. Kiji tumalangan, karılıp, aray la ölüp barbagan. Emdi kederi barıp,
kudaydañ kaça bergen. "Iraak baadım" -dep, sanangan, kaya bağıp, körzö, kuday
35canında turup catkan.

Ol kiji tumalanıp bararda, kudayga aytkan:

- E kuday, ın kuday, meni argalagıñ! -dedi.

Kuday aytkan:

- Sen kayttıñ? Sen oozıña tobraktı cajırıp alayın dep 40 sanandıñ ba? Ne kerek sen tobraktı cajırganıñ? -dedi.

Ol kiji aytkan:

- Tobraktı oozıma sukkanım, cer edip alayın dep sanangam -dedi.

Kuday ayttı:

45 - Bürkürüp iy! -dedi.

Kiji bürkürüp iyze, cerdegi kiçinek töñözök büdüp bargan.

Onıñ kiyninde kuday ayttı:

- Emdi sen kiliñekte! Sen mee caman sanandıñ. See bakkan albatınıñ içindegi sanaazı andıy caman bolor! -dedi. -Mee bakkan 50 albatınıñ sanaazı aru bolor! Olor kün körör, olor carık körör! Çın Kurbustan dep adalgan bolotonım: seniñ adıñ Erlik bolzın! Meneñ kiliñegin cajırgan kiji, seniñ, Erliktiñ kijizi bolzın! -dedi. -Seniñ kiliñegiñdi cajırgan kiji meniñ kijim bolzın! -dedi.

55 Cañıs budagı cok agaş özüp kelgen, onı kuday kördi.

- Budagı cok cañıs agaşka körörgö ebi cok! -dep, aytkan. -Boo togus budak bolzın -dedi.

Togus budak östü.

- Togus budaktıñ tözine togus kiji bolzın! Ol togus kijideñ 60 togus başka aymak össün! -dedi.

Emdi Erlik kelze, köp nemelerdiñ tabıjı ugulıp turgan.

Emdi Erlik kudayga aytkan:

- Bu neniñ tabıjı? -dedi.

Kuday aytkan:

65 - Sen de kaan, men de kaan. Ol meniñ albatım -dedi.

Onıñ kiyninde Erlik aytkan:

- Cok, men see berbezim! -dedi. -Sen sakıbıla cür! -dedi.

Emdi Erlik boyına ayttı: "Akır! Akır! Men kudaydıñ albatızın körörüm!" -dedi.

70 Erlik bardı, bardı, cetti. Körzö, kandıy kiji, kandıy añ, kandıy kuş ne le tındu onço kördü.

Erlik ayttı:

- Mını kудay kanayıp edip aldı? Men onı alarım teğenim: kanayıp meniñ aytkan sözüm bile bolup cat? Bu ulus neni cadır? -75dedi.

Erlik, bir ağaştıñ bir canınañ cıp turganın, bir canınañ cibey turganın körölö, ayttı:

- Sler cañıs mınañ ne kerek cıp turugar? -dep, suradı.

Anda bir kiji aytkan:

80 - Bistiñ kудaydıñ aytkan ajıbıs ol! -dedi.

Kудay kijilerge aytkan:

- Bu tört budaktıñ ajın cibeger! -degen. -Kün ıgatan canında beş budak bar, mınıñ ajınañ ciger! -degen. -Anayıp aydala, boyı teñeree çıktı.

85 Ağaştıñ tözine iyt saldı: körmös kelze, tut! -dep saldı: anañ başka bir cılan saldı: körmös kelze, çak! -dep saldı.

Onıñ kiyninde kудay iytke, cılanga aytkan:

- Kün ıgar canında beş budaktağı aştı ciyin degen kijini cut! -degen. -Ol tört budaktağı aştı ciyin degen kijini tutpa! -90degen. -Onıñ uçun bistiñ ajıbıs ol! -dedi.

Körmös Erlik onı uga-kele, ağaşka bargan. Toronoy degen kijini anda tapkan, aa aytkan:

- Kудay slerge bu beş budaktağı aştı ci! -dep aytkan, -ol

tört budaktağı aştı cibe! -dep aytkan. Ol tögün, çın emes, bu 95beş budaktağı aştı cibegen, ol tört budaktağı cigen! -dedi.

Anayıp körmös aydala, bayağı cılan uyuktay bergen, körmös cılanıñ içine kire bergen: cılanıñ içinde körmös aytkan:

- Ol ağaşka örö çık! -dedi.

Ağaşka bayağı cılan ıga bergen. Toronoy degen kijibile kıs 100kiji kojo cürgen, ol kıstıñ adı Eciy bolgon, olorgo cılan ayttı: "Toronoy, Eciy mınañ ciger", -dedi.

Toronoy ayttı:

- Cok, kanayıp mınañ ciirge, kудay boyı cibe degen, men cibezim -dedi.

105 Onıñ kiyninde cılan kıska aş berdi, Eciy onı cidi, cip iyse, aş sürekey tatuçak boldı. Toronoy cip iydi. Onıñ soondo Eciy aştı sındıra tartıp aldı. Toronoydıñ uuzına sürtüp iydi.

Emdi olordıñ tügü tüje bergen, uyalıja berdiler, birüüzi bir agaşka cajına baadı, birüüzi başka agaşka cajına baadı.

110 Onıñ kiyninde kудay keldi, kудay kelze, ulus onçozı kудaydañ cajına bergen.

Kудay kıcırgan:

- Toronoy! Toronoy! Eciy! Eciy! Kaydazınar? -dedi.

Kудay kıcırarda, alar ayttılar:

115 - Agaşta turup cadıbıs, bis slerge barbazıbıs -dediler.

Kудay ayttı:

- Toronoy, sen kayttıñ? -dedi.

Toronoy ayttı:

- Meniñ uuzuma Eciy seniñ cibe degen aştı sürtüp iydi -120 dedi.

Kудay ayttı:

- Eciy, sen kayttıñ? -dedi.

Eciy ayttı:

- Meni cılan ci dep ayttı -dedi.

125 Kудay ayttı: - Cılan, sen kayttıñ? -dedi.

Cılan ayttı:

- Meniñ içimde körmös kirgen, men aytkan emezim, körmös aytkan, -dedi.

Kудay ayttı:

130 - Körmös içiñe kanayıp kirdi? -dedi.

Cılan ayttı:

- Men uyuktap kaldım, uyuktaganımda, meniñ içime körmös kirdi.

Kuday aytkan: - İyt, sen kayttıñ? Sen körmösti ne tutpadıñ?

135 İyt aydat:

- Meniñ közüme körünbedi -dedi.

Emdi kuday cılanga aydıp cat:

- E cılan, sen emdi körmös boldıñ, seni kiji öştözin!

Soksın! Öltürzin! -dedi.

140 Onıñ kiyninde Eciyge aydıp cat:

- Meniñ cibe degen aştı cidiñ, körmöstiñ sözine kirdiñ, körmöstiñ ajın cidiñ, emdi sen bala tap! Bala tapsañ, caman uuru uuruzın, see emdi ölüm tabılar -dedi.

Onıñ soondo kuday Toronoygo ayttı:

145 - Körmöstiñ ajın cidiñ, meniñ sözüm ukpadıñ, körmöstiñ sözün uktuñ: emdi körmöstiñ sözün ukkan kiji körmöstiñ cerinde bolor. Meniñ sözimdi ukpagan kiji meniñ carıgımdı körbös, meniñ cakşımdı albas, karıkçı cerde bolzın! Emdi körmös mee öştü boldı, körmösbile Toronoy, sen baza öştü boldıñ. Emdi körmöstiñ 150ajın cibezin, meniñ alkıjımdı alzañ, meniñ sözümdü ukpañ, kaçan da bolzo, men oşkoş cürer ediñ, togus uul, togus kıs see tabızın. Körmöstiñ alkıjın sen aldıñ, körmöstiñ ajın sen cidiñ, men emdi kiji cayabayın, boyıñañ kiji çıksın! -dedi.

Emdi kuday körmöskö ayttı:

155 - Sen meniñ kijimdi ne mekelediñ? -dedi.

Erlik ayttı:

- Men alayın dep sen berbediñ, -dedi. -Men uurdap aladım, men mekelep aladım. Men, atka çapsa, attañ cıgılıp aladım, arakı içse, soguştırarım, kerıştirerim, budakbıla sayıştırarım, 160suuga kirze, suuga tujürüp aladım, kayaga çıksa, kayadañ ajırıp aladım.

Emdi kuday ayttı:

- Cerdiñ üç kadınıñ aldında ay-kün cok karaçkı cer bar, men seni añdat tujüredim! Emdi men boyım aş edip berbezim, sler 165boyıgardıñ küçügerbile kursagardı azıranıgar! Emdi men ermektejip bolbozım, men emdi May-Tereni iyeyin -dedi. -Ol slerge ne-neme ederge üretsin! -dedi.

May-Tere keldi, olorgo neme üretti. May-Tereniñ etkeni kara cañıs arba, çalkanaş, kandık, sargay, sogono boldı.

170 Onıñ kiyninde, körmös aytkan:

- Ce, May-Tere, sen meniñ uçun kudayga bajır! Men örö kudaydıñ ıgıp cüreyin! -dedi.

May-Tere kudayga altan eki cıl bajırgan.

Kuday aytkan:

175 - Ce, meni öştöbö, kijige caman etpes bolzoñ, kelgeyiñ! -dedi.

Emdi Erlik teñerige ıkkın: Erlik barala, kudayga boyı bajırgan:

- Mee alkış ber, mee teñeri edip alarga alkış ber, kuday! -180dedi.

Kuday alkış bergen, teñerini edip al degen.

Emdi Erlik teñeriniñ, kudaydıñ alkıjbıla etken, Erliktiñ körmözi ol teñerisinde öskön, sürekey köp öskön.

Mandı Şire, baza kudaydıñ boyınıñ kijizi, cürele, sanangan:

185 "Bistiñ kijileribis cerde, Erliktiñ kijizi teñeride bolgon, bu sürekey caman!" -dep, sanap cürdi.

Kudayga tarınıp, Mandı Şire Erlikti cuulap bargan. Erlik Mandıga udura keldi. Mandı Şireni otbıla sokkon, kaçırğan. Mandı Şire kaçır candı.

190 Kuday suradı:

- Sen kaydön barıp keldiñ? -dedi.

Mandı Şire kudayga aytkan:

- Erliktiñ albatızı örö teñeride turup cadılar, bistiñ albatıbıs cerde turup cadılar. Ol sürekey caman! -dedi. -Men 195Erliktiñ albatızın boyım cerge tujürerge sanangam, küç cok boldı, tujürerge bolbodım.

Kuday aytkan:

- Meneñ öskö kiji ıdabas: Erlik emdi seneñ küçtü, artık, onıñ çağı cetkelek, onıñ çağı cetse, men see "Bügün bar!" -dep 200aydarım, ol künde barzañ, sen artık bolorziñ -dedi.

Ol catkan, tım catkan: Udaan catkan soondo, Mandı Şire baza sanangan: "Kudaydıñ bugün bar! Dep aydatan kün cetken" -dep, sanangan.

Kuday Mandı Şireni körgön, aytkan:

205 - Ce Mandı Şire, bugün bar! Onı süreriñ, sanaaña cederiñ, sen bek boloriñ, sen tiñ küçtü boloriñ. Meniñ tiñ küç alkijim see cetsin! -degen.

Mandı Şire sügünip, katkırıp iygen, aytkan:

- Mende mıltık çok, saadak çok, cıda çok, üldü çok, cañıs 210 la kızıl kol kanayıp men bararım? -

Kuday aytkan:

- Sen ne-ne bile bararziñ? -dep.

Mandı Şire ayttı:

- Mee neme çok turu, butbıla tebedim, kolbıla taştap 215 iyedim. -dedi.

Kuday ayttı:

- Sen mını al! Cıda ol! -dedi.

Mandı Şire cıda aldı, teñerige bardı. Erlikti ceñdi, kaçırđı. Erliktiñ teñerizin cıdabıla oodıp saldı. Onço andagızın 220cerge tñjürdi.

Ol çaktañ ozo taş çok boldı, kaya çok boldı, tayga çok boldı.

Emdi Erliktiñ teñeriziniñ oodılğanı cerge tüşken, onço kaya bolgon, taş bolgon, tayga bolgon, kandıy biyik tuu, kır onço 225bolgon, cakşı. Kudaydıñ tñp-tñs etken cerdi, onço caman buzup bargan.

Onıñ kiyninde Mandı Şire Erliktiñ albatı-kijilerin teñerideñ tñmön cerge taştagan: bir kiji suuga tñjüp öldi, bir kiji malga tabarıp öldi, bir kiji turgan agaşka tabarıp öldi, bir kiji 230 bazıp cürgen kijige tabarıp öldi, bir kiji taşka tabarıp öldi. Onçozi öldi.

Emdi Erlik kudaydañ cer suragan:

- Meniñ teñerimdi oottıñ, mende emdi cer çok -dedi, -mee ebeş cer ber! -dedi.

235 Kuday ayttı:

- Çok, men see cer berbezim -dedi.

Erlık ayttı:

- Mee bir kıra kirelü cer ber! -dedi.

Kuday ayttı:

240 - Cok, sray berbezim.

Erlık ayttı:

- Beş kulaş cer ber! -dedi.

Beş kulaş cerdi kuday baza berbegen. Emdi Erlık kolın tudunıp cürgen tayakbıla cerdi sayıp ayttı:

245 - E, kudayım! Bu tayaktıñ uçı krelü cer ber! -dedi.

Kuday katkıp, aytkan:

- Ol tayaktıñ aldındağı kiçinek krelü cer alğıñ! -dedi.

Emdi Erlık bu kiçinek cerdi baza teñeri ederge sanap iydi. Erlık cazap iydi.

250 Kuday ayttı:

- Tüş! -dep, cerdiñ aldına tömön tujüre et! Onıñ arı bektep al! Tamınıñ tübine tüş! Katap-katap çoojılal! Katap-katap bektel! Üstine öçpös ot küyzin! Kaçannıñ kaçan aydıñ-künniñ çoğın körböziñ! Kaçannıñ kaçan kalgançı çakta cargıñdı men katap 255edeyin. Cakşılı catsañ, cargıma alayın, camandu catsañ, onon ıraak bekteyin, andıy bolzın! -dedi.

Erlık aytkan:

- Ölgön kijini onço men alarga sanap cadım.

Kuday aytkan:

260 - Cok, men cer de berbezim -dedi.

Körmös ayttı:

- E, kuday, aysa mee sray albatı cok bolor? Men cerdiñ aldına tüje berdim, men cañıskan kaydayın? -dedi.

Kuday aydıp cat:

265 - Ne kerek sen meni surayziñ? Sen boyıñ sanaa bıla edip alaaçı kiji, boyıñ edip alganziñ? -dedi.

Erlık kудayga bajırgan:

- Alkış berzeñ, men edip alarım.

Kудay alkış bergen.

270 Erlık etti. Körük, kıskaştı töjöy salala, maskabıla bir soktı, cılan ııgıp cıldı: baza onıñ kiyninde soktı, ayu ııgıp mañtay berdi: baza bir soktı, kakay ııgıp baadı: bir soktı, almıs ııgıp cüre berdi: sok soktı, şulmus ııktı: onıñ kiyninde soktı, töö ııktı.

275 Kудay emdi keldi, Erlıktıñ körügün, kıskaçın, maskazın alıp, otko taştap iydi. Otko taştagan körük kadıt kiji boldı, kıskaç, maska er kiji boldı. Kудay ol kadıt kijini tudup alala, tujüre bergen. Kadıt kiji kuş boldı: kanadınañ alıp saadak, cumdabas, edin iyt cibes, sastı sazıtkan kordoy degen kuş bolgon.

280 Kудay er kijini tujürdi, er kiji emdi eki budu uzun, eki kolı cok. Uydıñ bogun cip cürer, kijiniñ, ödüktıñ eski ultaın cip cürer calbañ degen añ bar bolgon.

Anañ soondo kудay kijilerge aytkan:

- Men mal edip berdim, men aş edip berdim, men cerdiñ üstine 285ıç dep cakşınak aru suu agızıp berdim, men slerge boluş ettim, mee emdi sler cakşı ediger! Men emdi canayın, ultam kelbezim - dedi. -Sen meniñ kijim Şal Cime, sen arakı içken kijini, caş balazın, maldıñ balazın, uydıñ bozuzın, koydıñ kuraganın sen çeberle, Şal Cime. Cakşı ölgön kijini alba! Taştap iy! Kiji bile 290sogujıp ölgön kijini meniñ cerime alıp bar! Bay kijiniñ nemezın alarga turgan kijini, öştöp salgan kijini alba! Taştap iy.

Meniñ uçun, kaanniñ uçun cuulajıp ölgön kijini meniñ cerime alıp bar! Men boluştım, körmösti ıraattım, körmösti ayırdım. Körmös slerge emdi cuuktap kelze, körmöskö aş cidirip iyiger! 295Körmöstiñ ajın cibeger! Körmöstiñ ajın cizeger, körmöstiñ albatızı boloror. Meniñ sözimdi taştabagar, meniñ adımdı adazagar, edegimniñ aldında oturarıgar. Men emdi udaarım, udazaa

kelerim, kaçan da meni undutpagar! Meni kelbes dep sananbagar! Laptu keler dep sanagar! Men emdi ıraak bararım, canıp kelbezim, 300 slerdiñ cakşıgardı, camanıgardı ol çakta körörim.

Meniñ ordıma emdi Capkara, Mandı Şire, Şal Cime bolujar. Capkara, sen cakşı kör! Erlık seneñ ölgön kijini blaassa, sen Mandı Şirege ayt! Mandı Şire bökö, ol Erlıktı ceñzin. Şal Cime, sen cakşı kör! Almas, şulmus cerdiñ aldında bolzın, cer üstine 305 çıkısa, May Terege ayt! May Tere bökö ol alardı ceñzin!

Bodo Sunku aydı-kündi bektezin! Mandı Şire cerde, teñerini sakızın! May Tere cakşıdañ camandı ıraadar, Mandı Şire, sen cuulaşkın! See küç kelze, meniñ adımdı adagiñ! Birüzin caman dep taştaba! Ölgön übüne artkan onçozi teñ bolzın. Bir kaandı caman 310 dep, bir kaanniñ albatızın cakşı dep boyıña onçozi alba! Kandıy da cakşı kijini üretküy! Balık karmaktaarga üretküy! Balık şüürge üretküy! Tiyiñ adarga üretküy! Mal kabırğa üretküy!

Mandı Şire cada kaldı, karmak edip, karmaktap cürüp cat. Kendir kirin, şüün edip, cazap, keme edip, balık em şüüp cat: 315miltık edip, tarı edip, tiyiñ adıp cat: andıy neme andıy cakşı kudaydıñ sözi bile onçozi baştı, onçoziña üretti. Mandı Şire bir kün aydıp cat:

- Meni bugün salkın uçurıp barar -dedi.

Ebirilgen salkın tüşti, Mandı Şireni salkın alıp, sala 320 berdi.

Emdi Capkara aydıp cat:

- Mandı Şireni kuday boyı aldı, bedirebeger, tabazıgar. Men kudaydıñ elçizi emdi baza canarım, kudaydıñ tur degen cerine bararım. Sler ürengen ügerdi taştabagar! Undutpagar! Kudaydıñ 325 bergen begi bu turu! -dep, sala berdi.

III. ALTAY EFSANELERİ

No.1. DÜNYANIN YARATILIŞI

1 Dünya henüz yaratılmamışken her yer su idi, yeryüzü de yok, gökyüzü de yok, ay ve güneş de yoktu. Tanrı uçarmış, bir kişi daha uçarmış, ikisi de kara kaz imişler. Tanrı hiçbir şey düşünmüyor. O kişi rüzgar çıkarıp, suyu halkalandırarak Tanrının 5 yüzüne su saçmış. O kişi yüce Tanrıdan yükseğe çıkmayı düşünmüş, aşağıdaki suya yaklaşıp düşüvermiş. O düşüp, boğulmaktayken konuştu:

- Ey Tanrı, beni kurtar! -dedi.

Tanrı konuşmuş:

- Ey kişi, yüce sudan yükseğe çık! -demiş.

10 Şimdi o kişi yüce sudan yükseğe çıkmış.

Tanrı konuşmuş:

- Katı taş olsun! -dedi.

Denizin dibinden katı taş çıkıp gelmiş, onun üstüne Tanrı ile yanındaki kişi oturmuş.

15 Tanrı konuşmuş:

- Sen suyun dibine inip, toprak alıp çık! -dedi.

O inerek toprağı eliyle tutarak alıp gelmiş. O toprağı alarak Tanrıya varmış. Tanrı toprağı suyun üstüne atmış, konuşmuş:

20 - Yer olsun! -demiş.

Yer onun arkasından meydana gelmiş. Ondan sonra Tanrı tekrar konuşmuş:

- İn! -dedi. Tekrar toprak alıp gel! -dedi.

Kişi kendisi düşünmüş: "Ben oraya inip, kendime de toprak 25alacağım!"

Suyun dibine inmiş, kendi düşüncesine göre, kendisi için olan toprağı bir eliyle almış. Bir eliyle Tanrıya getirip vermiş, bir eliyle de ağzına toprağı sokmuş, gizleyip Tanrıdan, kendim yer ederim, diye çıkıp gelmiş.

30 Tek elindeki toprağı Tanrıya vermiş, onu Tanrı almış, saçmış. Onun sözüyle yer kalın olmuş. Deminki kişinin ağzına soktuğı toprak da büyüüvermiş. Kişi boğulmuş, boğazında kalıp, ölmek üzereymiş. Hemen çekip gitmiş, Tanrıdan kaçmış. "Uzağı gittim" diye düşünmüş, arkasına bakmış, bir de ne görsün Tanrı 35yanında duruyormuş.

O kişi boğulup giderken Tanrıya konuşmuş:

- Ey Tanrı, gerçek Tanrı, beni kurtar! -dedi.

Tanrı konuşmuş:

- Sen ne yaptın? Sen ağzına toprağı gizleyeyim diye mi 40düşündün? Ne gereğı var senin toprağı gizlemenin? -dedi.

O kişi konuşmuş:

- Toprağı ağzıma sokuşum, yer edeyim diye düşünmemdendir -dedi.

Tanrı konuştu:

45 - Tükür! -dedi.

Kişi tükürünce yerdeki küçücük tepecikler oluşmuş.

Onun arkasından Tanrı konuştu:

- Şimdi sen günahkar ol! Sen bana karşı kötü düşündün. Sana bakan ulusun düşüncesi de öyle kötü olur! dedi. -Bana bakan 50ulusun düşüncesi arı olur! Onlar güneş görür, onlar aydınlık görür. Gerçek Kurbustan diye adlandırılacağım. Senin

adın Erlik olsun! Benden suçunu saklayan kişi senin, Erliğin kişisi olsun! -dedi.
-Senin günahından korunan kişi, benim kişim olsun! -dedi.

55 Tek bir dalı bile olmayan bir ağaç yetişmiş, onu Tanrı gördü.

- Dalı olmayan bir ağaca bakmanın zevki yok! - diye konuşmuş. Buna dokuz dal olsun -dedi.

Dokuz dal yetişti.

- Dokuz dalın dibinde dokuz kişi olsun! O dokuz kişiden dokuz oymak çıksın! -dedi.

Şimdi Erlik gelince bir çok şeyin sesi duyulmuş.

Şimdi Erlik Tanrıya konuşmuş:

- Bu neyin sesi? -dedi.

Tanrı konuşmuş:

65 - Sen de kağan, ben de kağan. O, benim ulusum -dedi.

Onun arkasından Erlik konuşmuş:

- Yok, ben sana vermem! -dedi. -Sen bekle! -dedi.

Şimdi Erlik kendi kendine konuştu: "Yavaş! Yavaş! Ben Tanrının ulusunu görürüm" -dedi.

70 Erlik gitti, gitti, ulaştı. Bakınca, ne kadar kişi, ne kadar vahşi hayvan, ne kadar kuş varsa her türlü canlıyı bütün gördü.

Erlik konuştu.

- Bunu Tanrı nasıl edbildi? Ben onu alacağım dedim. Nasıl 75 etsem de söylediğim söz yerine gelsin. Bu ulus ne yapar? -dedi.

Erlik bir ağacın bir tarafından yediklerini, bir tarafından ise yemediklerini görerek konuştu:

- Siz niçin yalnız bundan yiyorsunuz? - diye sordu.

Orada bir kişi konuşmuş:

80 - Bizim, Tanrının söylediği aşımız o! -dedi.

Tanrı kişilere konuşmuş:

- Bu dört dalın aşını yemeyin! - demiş. Doğu tarafında beş dal var, bunun aşından yiyin! - demiş -Öyle söyleyip, kendisi göğe çıktı.

85 Ağacın dibine bir it koydu: Şeytan gelirse tut! - diye bıraktı: Ondan başka bir yılan koydu: Şeytan gelirse, sok! -diye bıraktı.

Onun arkasından Tanrı ite, yılanla konuşmuş:

- Doğu taraftaki beş dalın aşını yiyin, diyen kişiyi yut! -demiş. -O dört daldaki aşı yiyin diyen kişiyi yutma! -demiş. -90 Onun için bizim aşımız o! -dedi.

Şeytan Erlik onu duyar duymaz, ağaca varmış. Toronoy denilen kişiyi orada bulmuş, ona konuşmuş:

- Tanrı size bu beş daldaki aşı ye! -demiş, -O dört daldaki aşı yeme! -demiş. O yalan, gerçek değil, bu beş daldaki 95 aşı yemeyin, o dört daldakini yiyin! -dedi.

Bu şekilde şeytan konuşurken deminki yılan uyuyuvermiş, şeytan yılanın içine girivermiş. Yılanın içinde şeytan konuşmuş:

- O ağacın üstüne çık! -dedi.

Ağaca deminki yılan çıkıvermiş. Toronoy denilen kişiyle 100 kız kişi beraber yürürmüş, o kızın adı Eciy imiş, onlara yılan konuştu: "Toronoy, Eciy bundan yiyin! -dedi.

Toronoy konuştu:

- Yok, nasıl olur bundan yemek, Tanrı kendisi yeme demiş, ben yemem -dedi.

105 Onun arkasından yılan kıza aş verdi, Eciy onu yedi, yediğinde aş gayet tatlıca idi. Toronoy yemedi (?). Onun sonunda Eciy aşı parçalayıverdi. Toronoyun ağzına sürttü.

Şimdi onların tüyleri dökülüverdi, utanıverdiler, biri ağaca saklandı, biri başka ağaca saklandı.

110 Onun arkasından Tanrı geldi, Tanrı gelince, ulusun hepsi Tanrıdan saklanmışlar.

Tanrı çağırılmış:

- Toronoy! Toronoy! Eciy! Eciy! Neredesiniz? -dedi.

Kuday çağırınca onlar konuştular:

115 - Ağaçtayız, biz size varmayız -dediler.

Tanrı konuştu:

- Toronoy, sen nasıl yaptın? -dedi.

Toronoy konuştu:

120 - Benim ağzıma Eciy senin yeme dediğin aşı sürttü -dedi.

Tanrı konuştu:

- Eciy, sen nasıl yaptın? -dedi.

Eciy, konuştu:

- Bana yılan "ye" diye söyledi -dedi.

125 Tanrı konuştu: -Yılan, sen nasıl yaptın? -dedi.

Yılan konuştu:

- Benim içime şeytan girmiş, ben söylemiş değilim, şeytan söylemiş, -dedi.

Tanrı konuştu:

130 - Şeytan içine nasıl girdi? -dedi.

Yılan konuştu:

- Ben uyuyup kaldım, uyduğumda, benim içime şeytan girdi.

Tanrı konuşmuş:

- İt, sen nasıl yaptın? -Sen şeytanı niye yakalamadın?

135 İt konuşur:

- Benim gözüme görünmedi -dedi.

Şimdi Tanrı yılanla konuşur:

- E yılan, sen şimdi yılan oldun, sana kişi düşman olsun! Vursun! Öldürsün!
-dedi.

140 Onun arkasından Eciye konuşur:

- Benim yeme dediğim aşı yedin, şeytanın sözüne uydun, şeytanın aşını yedin, şimdi sen çocuk bul! Çocuk bulunca kötü ağrı çek, sana şimdi ölüm bulunur
-dedi.

Onun sonunda Tanrı Toronoya konuştu:

145 - Şeytanın aşını yedin, benim sözümü dinlemedin, şeytanın sözünü dinledin: Şimdi şeytanın sözünü dinleyen kişi şeytanın ülkesinde olur. Benim sözümü dinlemeyen kişi ışığı görmez, benim iyiliğimi alma, karanlık yerde ol!

Şimdi şeytan bana düşman oldu, şeytanla birlikte Toronoy, sen de düşman oldun. 150 Şimdi şeytanın aşını yemeyip benim hayır duamı alsaydın, benim sözümü dinleseydin, her zaman, benim gibi yaşardın, dokuz oğul, dokuz kız sana bulunsun. Şeytanın duasını aldın, şeytanın aşını yedin, ben şimdi kişi yaratmayayım, senden kişi çıksın! -dedi.

Şimdi Tanrı şeytana konuştu:

155 - Sen benim kişimi niye aldattın? -dedi.

Erlık konuştu:

- Ben alayım dedim sen vermedin -dedi. Ben hırsızlayıp alırım, ben aldatıp alırım. Atla koşsa, attan yıkar alırım, rakı içse, vuruşturacağım, birbirine düşüreceğim, ağaçla 160 süngüleyeceğim, suya girse, suya düşürüp alırım, kayaya çıksa, kayadan aşırıp alırım.

Şimdi Tanrı konuştu:

- Yerin üç kat altında ayı güneşin olmadığı karanlık yer var, ben seni sürüp indireceğim: Şimdi ben kendim aş edip 165 vermeyeceğim, siz kendi gücünüzle karnınızı doyurun! Şimdi ben görüşmeyeceğim, ben şimdi May-Tereyi göndereceğim -dedi. O size ne yapacağınızı öğretsin! -dedi.

May-Tere geldi, onlara ne garakse öğretti. May-Terenin ettikleri yalnız kara arpa, turp, Tayga otu, zambak, soğan idi.

170 Onun arkasından şeytan konuşmuş:

- Haydi May-Tere, sen benim için Tanrıya tapın! Ben yüce Tanrı katına çıkayım! -dedi.

May-Tere Tanrıya altmış iki yıl tapınmış.

Tanrı konuşmuş:

175 - Haydi, bana düşman olmaz, kişiye kötülük etmezsen, geliver! -dedi.

Şimdi Erlık göğe çıkmış. Erlık giderken, Tanrıya kendisi tapınmış:

- Bana hayır duanı ver, bana gökyüzü edebilmem için hayır 180 dua ver, Tanrı! -dedi.

Tanrı hayır dua vermiş, gökyüzünü edebilmiş.

Şimdi Erlık gökyüzünü, Tanrının duasıyla etmiş. Erlığın şeytanları işte o gökte yetişmişler, gayet çok olmuşlar.

Mandı Şire, Tanrının kendi kişisi, yürürken düşünmüş: 185 "Bizim kişilerimiz yerde, Erlığın kişisi gökte olmuş, bu çok kötü! -diye, düşünüyordu.

Tanrıya darılıp, Mandı Şire Erlikle savaşa varmış. Erlik Mandıya karşı geldi. Mandı Şireye ateşle vurmuş, kaçırmış. Mandı Şire kaçıp döndü.

190 Tanrı sordu:

- Sen nereye gidip geldin? -dedi.

Mandı Şire Tanrıya konuşmuş:

- Erliğin ulusu yüce gökte yaşamaktalar, bizim ulusumuz 195 yerde yaşıyorlar. O çok kötü! -dedi -Ben Erliğin ulusunu kendim yere indiririm diye düşündüm, güç yok idi, indiremedim.

Tanrı konuşmuş:

- Benden başka kişi dayanmaz. Erlik şimdi senden güçlü, üstün, onun vakti henüz gelmedi, onun vakti yetince, ben sana 200 "Bugün git!" diye söylerim, o gün gidersen, sen üstün olursun dedi.

O yatmış, sessizce yatmış. Uzun zaman yattıktan sonra, Mandı Şire yine düşünmüş: "Tanrının bugün git! diye söylediği gün gelmiş" -diye düşünmüş.

Tanrı Mandı Şireyi görmüş, konuşmuş:

205 - Haydi Mandı Şire, bugün git! Onu sürecek, düşüncene ulaşacak, sen kuvvetli olacaksın, sen kudretli güçlü olacaksın. Benim kudretli güçlü duam sana yetsin! - demiş.

Mandı Şire sevinip, kahkaha atmış, konuşmuş:

- Bende tüfek yok, sadak yok, mızrak yok, kılıç yok, yalnız 210 kızıl kol ile nasıl gideceğim?

Tanrı konuşmuş:

- Sen ne ile gideceksin? - demiş.

Mandı Şire konuştu:

- Bende bir şey yok, bacak ile tepeceğim, kol ile fırlatıp 215 atacağım. -dedi.

Tanrı konuştu:

- Sen bunu al! -Mızraktır! -dedi.

Mandı Şire mızrağı aldı, gökyüzüne vardı. Erliği yendi, kaçırdı. Erliğin göğünü mızrak ile parçaladı. Bütün oradakileri 220 yere düşürdü.

O zamandan önce taş yok idi, kaya yok idi, dağ yok idi.

Şimdi Erliğin göğünün parçaları yere düşmüş, hep kaya olmuş, taş olmuş, dağ olmuş, nice yüksek dağlar, kırlar hep 225 olmuş, iyi. Tanrının dümdüz ettiği yerler bütünüyle kötü olmuş, bozulmuş.

Onun arkasından Mandı Şire, Erliğin ulusunu gökten aşağı yere fırlatmış: Biri suya düşüp öldü, biri hayvana çarpıp öldü, 230 biri dikili duran ağaca çarpıp öldü, biri yürüyen kişiyle çarpışıp öldü, biri taşla çarpışıp öldü.

Şimdi Erlik Tanrıdan yer istemiş:

- Benim göğümü parçalattın, bende şimdi yer yok -dedi, bana biraz yer ver! -dedi.

235 Tanrı konuştu:

- Hayır, ben sana yer vermem -dedi.

Erlik konuştu:

- Bana bir tarlalık azıcık yer ver! -dedi.

Tanrı konuştu:

240 - Hayır, hiç vermem.

Erlik konuştu:

- Beş kulaç yer ver! -dedi.

Beş kulaç yeri de Tanrı vermemiş. Şimdi Erlik koluyla tutunup yürüdüğü değneği yere saplayıp konuştu:

245 - Ey, Tanrım! Bu değneğin ucu kadarcık yer ver! -dedi.

Tanrı katıla katıla gülüp, konuşmuş:

- O sopanın altındaki küçücük, azıcık yeri al! -dedi.

Şimdi Erlik bu küçücük yeri de gök etmeyi düşünüyordu. Erlik kuruyordu.

250 Tanrı konuştu:

- İn! -diyerek, yerin altına aşağıya inip git! Her şeyini orada kökleştir! Cehennemin dibine in! Sürekli kork! Sürekli kapan! Üstünde sönmez ateş yansın! Hiç bir zaman ayın güneşin sıcaklığını görme! Uzun, uzun zaman sonra ışığın yeniden 255 edeyim. İyilikle durursan ışığıma alayım, kötülükle durursar uzaklaştırırım, böyle olsun! -dedi.

Erlik konuşmuş:

- Ölenleri hep ben alacağım diye düşünüyordum.

Tanrı konuşmuş:

260 - Hayır, ben yer? (onları) da vermem -dedi.

Şeytan konuştu:

- Ey, Tanrı, öyleyse bana hiç ulus olmayacak? Ben yerin altına iniverdim, yalnız başıma nasıl yapacağım? -dedi.

Tanrı konuşuyor:

265 - Niçin bana soruyorsun? Sen kendi düşüncenle hareket eden kişi, kendi başına edebilirsin! -dedi.

Erlık Tanrıya tapınmış:

- Hayır dua versen, edebilirim.

Tanrı hayır dua vermiş.

270 Erlık etti. Körük ve mengeneyi koyduktan sonra çekiç ile bir vurdu, yılan çıkıp sürünüp gitti, tekrar vurdu, ayı çıkıp koşuverdi; tekrar vurdu, yaban domuzu çıkıp geldi, bir daha vurdu, Almış çıkıp yürüyüverdi; bir daha vurdu, Şulmuş çıktı: Onun arkasından vurdu, deve çıktı.

275 Tanrı şimdi geldi, Erlığın körüğünü, kerpetenini, çekicini alıp, ateşe fırlattı. Ateşe atılan körük kadın kişi oldu, kerpeten, çekiç er kişi oldu. Tanrı o kadın kişiyi tutup alarak indirivermiş. Kadın kişi, kuş oldu; kanadından sadak, cumdabas(?) olan, etini it yemez, bataklığı kokutan Kordoy denilen kuş olmuş.

280 Tanrı er kişiyi indirdi, er kişi şimdi iki bacağı uzun, iki kolu yok. İnek gübresi yiyip, çizmelerin eskimiş tabanlarını yiyen Calban denilen vahşi hayvan olmuş.

Ondan sonra Tanrı kişilere konuşmuş:

- Ben hayvan ediverdim, ben aş ediverdim, ben yerin üstüne 285iç diye iyice temiz su akıtıverdim, ben size yardım ettim, bana şimdi siz iyilik edin! Ben şimdi döneyim, artık gelmem -dedi. Sen benim kişim Şal Cime, sen rakı içen kişiyi, genç çocuğunu, hayvan yavrusunu, ineğin buzağısını, koyunun kuzusunu sen koru, Şal Cime. İyi ölen kişiyi alma! Fırlatıp at! kişi ile savaşıp 290ölen kişiyi benim yerime getir! Zenginin eşyasını almaya kalkan kişiyi, düşmanlık eden kişiyi alma! Fırlatıver!

Benim için, kağanı için vuruşup ölen kişiyi benim yerime getir! Ben yardım ettim, şeytanı uzaklaştırdım, şeytani ayırdım. Şeytan şimdi size yakalşıp gelse, şeytana aş yedirip gönderin! 295Şeytanın aşını yemeyin! Şeytanın aşını yerseniz, şeytanın ulusu olacaksınız. Benim sözümü bırakmayın, benim adımları anarsanız, eteğimin altında oturacaksınız. Ben şimdi süreceğim, sürüp geleceğim, hiçbir zaman

beni unutmayın. Beni gelmez diye düşünmeyin! Muhakkak gelecek, diye düşünün! Ben şimdi uzağa 300 gideceğim, dönüp gelemem, sizin iyiliğinizi, kötülüğünüzü oradan göreceğim.

Benim yerime şimdi Capkara, Mandı Şire, Şal Cime olacaklar. Capkara, sen iyi bak! Erlik senden ölen kişi için tartışsa sen Mandı Şireye söyle! Mandı Şire güçlüdür, o, Erliği yensin. Şal Cime sen iyi bak! Almas, Şulmus yerin altında olsun, 305 yer üstüne çıkarlarsa May Tereye söyle! May Tere güçlüdür, onları yensin.

Bodo Sunku ayı, güneşi sağlamlştırırsın! Mandı Şire yerde, göğü beklesin! May Tere iyiden kötüyü uzaklaştırarak, Mandı Şire, sen yaklaş! Sana zor gelirse benim adımı an! Birini kötü deyip bırakma! Ölenlerin servetine kalanların hepsi eşit sahip 310 olsun. Bir kağana kötü deyip, bir kağanın ulusuna iyi deyip hepsini kendine alma! Nasıl iyi olunacağını kişiye öğret! Balığı ağla tutmayı öğret! Sincaba ateş etmeyi öğret! Hayvan otlatmayı öğret!

Mandı Şire serbest kaldı, olta yapıp, oltayla balık tutuyor. Kendirle balık ağı yapıp, kurup, gemi yapıp, balığı 315 şimdi ağla yakalıyor; tüfek yapıp, darı edip, sincaba ateş ediyor; o kadar şeyi, iyice Tanrının sözüyle hep yönetti, hepsine öğretti. Mandı Şire bir gün konuşuyor:

- Beni bugün rüzgar uçurup gidecek -dedi.

Dönüp duran rüzgar indi, Mandı Şireyi rüzgar alıp, 320 indiriverdi.

Şimdi Capkara konuşuyor:

- Mandı Şireyi Tanrı kendisi aldı, aramayın, bulmazsınız. Ben Tanrının elçisi, şimdi tekrar döneceğim, Tanrının dur dediği yere kadar gideceğim. Siz öğrendiklerinizi bırakmayın! 325 Unutmayın! Tanrının verdiği kudret budur! -deyip, koyuverdi.

DİZİN

A

aa oraya II-46, III-92

abar- götürmek

a.-argayıt I-9

aç-,(-jı) açmak

a.-iykep II-27

açıt- ayırmak, bölmek; ayırıp bırakmak

a.-kan I-61

ada- adını anmak

a.-gıñ III-308

a.-zagar III-297

adal- adlandırmak

a.-gan III-51

adık açık

a. bolzın II-43

agaş ağaç II-34-54, III-55

a.-ka II-229, III-56-91-98-99-109

a.-ta III-115

a.-tıñ III-76-85

agiş ağaç I-34-40-41

a.ka I-38-39

agız- akıtmak

a.-ıp III-285

ajık açık II-48

ajır- aşırarak

a.-ıp III-60

ak da; ya; asıl, tam II-8-16-32-54

ak ak, beyaz I-54, II-54

akır yavaş III-68

al- almak; yardımcı fiil, yeterlik

a! I-20-50, III-217

a.-a I-32

a.-adım III-25-157-158-160-161

a.-ala III-18-277

a.-arga III-258-291

a.-argayıt I-9

a.-arım III-73

a.-arsıñ I-13

a.-ayın III-255

a.-bas III-148

a.-dı I-51-72-76-79, III-218-322

a.-dii I-27

a.-diñ I-31, III-152

a.-gan III-30

a.-gıñ III-247

a.-ıp I-63, III-16-17-23-276-278-290-319

a.-zañ III-150

a.-al kep II-17

talaş a.-a II-28

ycep a.-a I-4

edip a.-aaçı III-266

edip a.-arga III-179

edip a.-arım III-268

cajırıp a.-ayın III-39

edip a.-ayın III-42

edip a.-dı III-73

tartıp a.-dı III-107

edip a.-ganziñ III-266

sanana a.-tır II-16

t'epsen a.-tır II-23

talaş a.-tırlar II-28

- alba-** almamak
a! III-289-291-310
- alar** onlar III-114
a.-dı III-305
- albar-** götürmek
a.-gan III-67
- albatı** ulus, tebaa III-262
a.-bıs III-194
a.-m III-65
a.-mñ III-49-50
a.-zı III-193-296
a.-zın III-69-195-310
a. -kijilerin III-227
- alga-** övmek
a.-p II-43-46-48
- alkış,(-jı)** hayır dua III-179-268-269
a.-ıbıla III-182
a.-ım III-206
a.-ımdı III-150
a.-ın III-152
- almas** Almış; şeytan (krş. almıs) III-304
- almıs** Almış; şeytan III-273
- alpar-** götürmek
a.-tır II-17
- alt,(-dı)** alt
a.-ına III-251-263
a.-ında III-163-279-304
a.-ındagı III-247
- altan** altmış I-15-18-19-40-41, III-173
- altı** altı I-1-5-8-9-64
- altın** altın II-36
- ana** doğru, dosdoğru II-34
- anaar** oraya III-24
- anañ** ondan III-86-283
- anayıp** öyle, böyle III-83-96
- anda** orada II-38-55, III-79-92
- andagı** oradaki
a.-zın III-219
- andın** oradan II-30-44-47-49-51-55
- andıy** öyle, böyle III-49-256-315
- anı** onu II-17-28-38-39-43
- anıñ** onun I-15
- anta** o zaman I-38
- antañ** öylece I-18
- añ** vahşi hayvan III-70-282
- añ** onun II-26-53
- añ** bajına önde, ileride II-15
- añdat** ? III-164
- añna-** avlamak, avlanmak
a.-p II-23-24-25
- apar-** götürmek; sürmek, kovalamak
a! I-60
a.-gan I-73
a.-ganda II-15
- apşıyak** koca, eş II-32-36-38
a.-a II-37
apşıyañ II-38
apşıyagıñ II-26
- ara** ara
a.-zınza II-34
- araga** arka; dağ sırtı
a.-da I-13
- arakı** rakı III-159-287
- aray** zorla, güçlkle; azıcık III-33
- arba** arpa III-169
- arga** arka; dağ sırtı
a.-da I-34-38-40-41
a.-zınja II-38-39
- argala-** kurtarmak
a.-gıñ III-7-37

- arı** ileri, öte II-44, III-251
- arka** arka; dağ sırtı
a.-da I-39
- art-** (yük) vurmak, yüklemek
a.-al II-38
a.-alkep II-39
a.-ır II-48
- art-** artmak, geri kalmak
a.-kan III-309
- artık** daha iyi, üstün I-78, III-198-200
- artınjaktu** semerli II-38
- artıs-** bırakmak, miras bırakmak
a.-tan II-6
- aru** arı, temiz III-285
- as** az II-8
- aş,** (-jı) aş, yemek, yiyecek II-22, III-164-284-294
a.-ıbıs III-80-90
a.-ın III-82-142-145-150-152-295
a.-ınañ III-83
a.-tı III-88-89-93-94-95-107-119-141
- at-,(-dı)** ateş etmek
a.-arga III-312
a.-ıp III-315
a.-iyer II-5
- at** at, beygir I-57
a.-ar II-15
a.-ı I-68
a.-ıñ I-8
a.-ıñıñ II-41-47
a.-ka II-38-39, III-158
a.-nıñ II-16
a.-tañ III-158
a.-(t)ı I-52-61
a.-tı I-54
- adıñıñ II-44
- at-,(-dı)** ad, isim
a.-ı I-10, III-100
a.-ımdı III-296-308
a.-ıñ III-51
- attu** atlı, atı olan I-1
- aru** arı, saf, temiz
a. bolor III-50
- ay ay**
a. kün III-2-163
a.-ı küni III-6
a.-dı kündi III-306
a.-dıñ künniñ III-253
- ayak** kap, çanak
a.-(k)a I-37
- ayda-** sürüp götürmek, kaçırmak
a.-dı I-78
- aygırduu** aygırlı
a. mal "at sürüsü, yıldı" I-69
- ay(i)l köy, ev**
aylına I-61
- ayılta-** konuk gitmek
a.-p keltirler II-25
- aymak** oymak, ulus III-60
- ayrı-** ayırmak
a.-dım III-293
- aysa** öyleyse III-262
- ayt-** demek, söylemek; konuşmak
a! III-303-305
a.-an II-43-48
a.-arda I-10-22-31-68
a.-ı I-22, III-124
a.-ılasen II-53
a.-ıp I-13
a.-ır II-9-11-32-38-53

- a.-kan I-9-10-13-14-23, III-8-11-15-19-22-36-127
- a.-pini II-13
- a.-tı I-8-14-18-19-21-30-31-32-34-37-40-41-44-52, III-6
- ayda II-32-38
- aydala III-84-96
- aydar I-38
- aydarım III-200
- aydatan III-202
- aydır II-24
- aydıp III-137-140-264-317-321
- ayt sal kep II-24
- ayt t'it II-10
- ayu** ayı III-271
- ayuu** ayı I-13-18-19
- a.-mñ I-14
- azıran-** beslenmek; doyurmak
- a! II-6
- a.-ıgar III-165
- B**
- ba** mı/mi III-40
- baa-** varmak, gitmek
- b.-dım III-34
- çığıp b.-dı III-272
- bag(ı)r** bağır
- içim-b.-ım I-50
- bajır-** tapınmak, dua etmek
- b! III-171
- b.-gan III-173-178-267
- bak-**,(-gı) bakmak
- b.-kan III-48-49
- kaya b.-ıp III-34
- bala** çocuk, evlat
- b.-m II-11
- b.-zı II-4
- b.-zın III-288
- balalu** çocuklu II-4
- bar-** varmak, gitmek; ulaşmak; yardımcı fiil
- b! I-38, III-199-202-205
- b.-a II-49, III-177
- b.-arım II-10, III-210-299-324
- b.-bazıbıs III-115
- b.-dı I-33-74, II-218, III-70
- b.-gan I-6, II-43, III-18-46-91
- b.-ganca II-12
- b.-gança II-10
- b.-ıp III-33-191
- b.-sa II-44
- b.-tan II-43
- b.-tı I-55
- b.-za II-47
- b.-zañ III-200
- alıp b! III-290-293
- uçurıp b.-ar III-318
- añnap b.-ara II-23
- tumalamıp b.-arda III-36
- buzup b.-gan III-226
- bar** var I-13-21-32-34-41-57, III-83-163-282
- bargaan** şart, istek I-10-11-12-31-32-34-44-51-52
- bas-**,(-zı) basmak, yürümek
- b.-ıp III-230
- b.-tı I-64
- baş**, (-jı) baş; tepe
- b.-ına II-15
- b.-ında I-48
- başka** başka III-60-86-109
- başta-** yönetmek
- b.-tı III-316
- baştuu** başlı I-63-75

- bay** zengin III-290
 b.-lardıñ I-71
 b.-larga I-2
 b.-larnıñ I-79
- bayaa** önceki, geçenki III-31
- bayagı** önceki, sözü edilen III-96-99
- bayla-** zenginleşmek
 b.-p suglap II-54
- baza** tekrar, yine, yeniden I-21-32-44-51, II-6-48,
 III-2-21-23-24-184-201-243-248-271-272-323
 b.-sı II-8
- bedirebe-** aramamak
 b.-ger III-322
- bek,** (-gı) berk, sağlam III-12-206
 b.-i? III-325
- bekte-** pekiştirmek, sağlamlaştırmak;
 kapamak
 b.-p al! III-251-252
 b.-yin III-256
 b.-zin III-306
- bektel-** kapanmak; kuvvetlenmek
 b! III-253
- ber-** vermek; yardımcı fiil
 b! III-179-234-238-242-245
 b.-bezim III-67-164-236-240-260
 b.-di I-15-54, III-105
 b.-gen III-27-30-34-181-323
 b.-zeñ III-268
 b.-zin I-57
 cüre b.-di III-273
 mañtay b.-di III-272
 sala b.-di III-320
 uyalıja b.-diler III-108
 agızıp b.-dim III-285
- edip b.-dim III-284
 tuje b.-dim III-263
 sala b.-erde II-48
 cajına b. -gen III-111
 çıga b.-gen III-96
 kire b.-gen III-97
 tüje b.-gen III-108
 tujüre b.-gen III-278
 uyuktay b.-gen III-96
 aytıp b.-zeñ I-13
- berbe-** vermemek
 b.-diñ III-157
 b.-gen III-243
- beri** beri, buraya II-55
- beş** beş III-83-88-93-95-242-243
- bıla** ile, birlikte III-265
- bile** ile, birlikte III-74-286-317
- bir** bir; bir kere II-16-23-24-35-36, III-2-26-27-76-69-86-ç 106-228-238-270-272-317
- birü** biri, her biri III-308
- birüü** biri, her biri III-108-109
- bis** biz III-115
 b.-ke II-26
 b,-tiñ I-21, III-80-90-185-193
- biyik** büyük; yüksek; yüce III-5-9-10-224
- blaaş-** tartışmak, çekişmek
 b.-sa III-302
- Bodo** Sunku Bodo Sunku; melek III-306
- bojot-** serbest bırakmak
 b.-pos poltur II-21
- bok,**(-gı) gübre
 b.-un III-281
- bol-** olmak, var olmak; imek; yardımcı fiil
 b.-alkep II-17-20
 b.-dı I-70, III-1-149-276-277-278

- b.-diñ III-149
b.-gon III-224-225-279-282
b.-or I-21, III-142
b.-oro III-296
b.-orziñ III-200
b.-otonım III-51
b.-sın I-22
b.-tım I-18
b.-up III-3-74
b.-zın III-51-52-53-148-256-304-309
b.-zoñ II-53
b. tur keltir II-52
ermektejip b.-bozım III-166
cok b.-dı III-196-221
sogono b.-dı III-169
tatuçak b.-dı III-106
körmös b.-diñ III-138
bar b.-gon III-282
Eciy b.-gon III-100
kaliñ b.-gon III-31
Karatikaan b.-gon I-5
teñeride b.-gon III-185
aru b.-or III-50
caman b.-or III-49
cok b.-or III-262
d'uu b.-or I-74
bek b.-oriñ III-206
tıñ küçtü b.-oriñ III-206
t'u b.-zın II-29
caman etpes b.-zoñ III-175
- bolbo-** olmamak
b.-dı I-3
b.-dım III-196
- boluş** yardım; himaye
b. ettim III-285
- boluş-**,(-jı) beraber olmak; yardım etmek
b.-ar III-301
b.-tım III-293
- boo** buna III-57
- boy** kendi
b.-ı I-4, II-22, III-24-84-103-177-322
b.-ıgardıñ III-165
b.-ım III-28-164-195
b.-ıma III-24
b.-ımnı I-9
b.-ına III-26-68
b.-ınañ III-153
b.-ındın II-5
b.-ınıñ II-6, III-20
b.-iñ I-50, III-265-266
b.-iña III-310
b.-iñniñ I-50, II-41-44-47
b.-uñ I-13-20
b.-uñniñ I-20
- bozu** buzağı
b.-zın III-288
- bökö** pehlivan; güçlü III-303-305
- bu** bu III-63-74-82-93-185-245-325
- budak**,(-gı) budak, dal III-57-58-83
b.-bıla III-159
b.-ı III-55-56
b.-tagı III-88-89-93-94-95
b.-tıñ III-59-82
- bulgat-** bulatmak, karıştırmak
b.-tı I-37
- bus-**,(-zı) bozmak
b.-up III-225
- but**,(-dı) bacak
b.-u III-280
b.-una II-44

b.-uña II-44
bügün bugün III-199-202-205-318
bürkür- püskürtmek, tükürmek
 b.-ip iy! III-45
 b.-ip iye III-46
büt-(-di) oluşmak, meydana çıkmak;
 yaratılmak
 b.-kelekte III-1
 b.-keni III-No.1
 b.-sin III-12-20
 b.-üp III-21-46

C

cajin- gizlenmek, saklanmak
 c.-a baadı III-109
 c.-a bergen III-111
cajır- gizlemek, saklamak
 c.-gan III-52
 c.-ip III-28-39
cakşı iyi, güzel III-225-286-289-302-304-
 310-311-315
 c.-dañ III-307
 c.-gardı III-300
 c.-mdı III-148
cakşılı iyi, iyilikle III-255
cakşınak iyice III-285
calbañ Calbañ III-282
caman yaman, kötü III-48-49--175-186-194-
 225-308
 c.-dı III-307
 c.-ıgardı III-307
camandu kötü, kötülükle III-255
can yan, taraf
 c.-ımañ III-76
 c.-ında III-34-83-88
can- dönmek
 c.-arım III-323

c.-ayın III-286
 c.-dı III-189
 c.-ıp III-299
cañıs yalnız, yalnızca; tek III-30-55-56-78
 cañıs la III-209
 kara c. arba III-169
cañıskan yalnızca; tek, tek başına III-263
Capkara Capkara; melek III-301-302-321
car(1)k,(-gı) ışık III-50
 c.-ıma III-255
 c.-ımdı III-147
 c.-ıñdı III-254
caş genç III-287
cat-(-dı) yatmak; durmak; yapmak; yardımcı
 fiil
 c.-a III-313
 c.-ır III-74
 c.-kan III-201
 c.-sañ III-255
 adıp c! III-315
 aydıp c! III-137-264-317-321
 bolup c! III-74
 cürüp c! III-313
 sananbay c! III-3
 turup c.-ıbıs III-115
 turup c.-ılaı III-193-194
 sanap c.-ım III-258
 turup c.-kan III-34
cayaba- yapmamak, meydana getirmemek,
 yaratmamak
 kiji c.-ym III-153
caza- kurmak, donatmak
 c.-p III-249-314
ce haydi, peki, olur III-171-175-205
ceñ- yenmek
 c.-dı III-218

- c.-zin III-303-305
- cer** yer, yeryüzü; toprak III-1-20-21-28-31-42-163-232-233-ç 234-236-238-242-245-247-304
- c.-de III-148-185-194-300
- c.-degi III-46
- c.-di III-225-243-244-248
- c.-diñ III-No.1-163-251-262-284-304
- c.-ge III-195-220-228
- c.-ime III-29-292
- c.-inde III-146
- c.-ine III-323
- cet-**,(-dı) yetmek, ulaşmak, varmak
- c.-eriñ III-205
- c.-kelek III-199
- c.-ken III-202
- c.-se III-199
- c.-sin III-207
- c.-ti III-70
- cıda** mızrak III-209-217-218
- c.-bıla III-219
- cıgılt-** yıkmak, düşürmek
- c.-ıp III-158
- cıl-** kaymak, sürünmek
- c.-dı III-271
- cıl** yıl III-173
- cılan** yılan III-86-96-99-100-105-124-125-126-131-271
- c.-ga III-87-137
- c.-miñ III-97
- ci-** yemek
- c! III-93-124
- c.-bes III-279
- c.-bezim III-104
- c.-bezin III-150
- c.-bey III-78
- c.-di III-105
- c.-diñ III-141-142-145-152
- c.-gen III-95
- c.-ger III-83-101
- c.-irge III-103
- c.-p III-76-78-106-281-282
- c.-zeger III-295
- cibe-** yememek
- c! III-94-103-119-141
- c.-gen III-95-295
- c.-ger III-82
- cidir-** yedirmek
- c.-ip III-294
- cok** yok III-1-2-55-67-103-163-195-209-221-233-236-240-260-ç 262-281
- cumdabas** ??? III-279
- cut-** yutmak
- c! III-89
- cuukta-** yaklaşmak, yakınlaşmak
- c.-p III-6-294
- cuula-** savaşmak
- c.-p III-187
- cuulaş-** savaşmak
- c.-ıp III-292
- c.-kın III-308
- cür-** yürümek; hareket etmek; yaşamak; yardımcı fiil
- c! III-67
- c.-e III-273
- c.-ele III-184
- c.-er III-151
- c.-gen III-14-100
- sanap c.-di III-186
- cip c.-er III-281-282
- bazıp c.-gen III-230
- tudunıp c.-gen III-244

karmaktap c.-üp cat III-313

cüs.(-zı) yüz, çehre

c.-üne III-4

Ç

çaç- saçmak, serpmek, püskürtmek

ç.-ıp III-31

ç.-kan III-5

çak.(-gı) zaman, devir

ç.-ı III-199

ç.-ta I-1, III-300

ç.-tañ III-221

çak- kazmak, oymak; sokmak

ç! III-86

ç.-nan I-4

çalkanaş turp III-169

çaval çadır II-35-36

çeberle- korumak, saklamak

ç! III-289

çel- fırlatıp atmak

ç.-e pertir II-42

ç.-iyende II-29

ç.-iyerde II-17

ç.-iytirler II-28

çıda- dayanmak; karşı durmak

ç.-bas III-198

çigar- çıkarmak

ç. al kep II-31

çık-(-gı) çıkmak

ç! III-9-16-98

ç.-a III-96

ç.-al kep II-30

ç.-arga III-5

ç.-ayın II-21

ç.-ıp III-10-13-29-172-271-272

ç.-kan III-177

ç.-pini II-15

ç.-sa III-160-305

ç.-sın III-153

ç.-tı I-18-64, III-84-273-274

ç. körze II-32

kün çigar "doğu" III-88

kün çigatan "doğu" III-82

çin gerçek, doğru I-42, III-37-51-94

çike doğru; tam I-13

çin gerçek, doğru I-20

çok(-gı) kor, sıcaklık

ç.-ın III-254

çokı- gagalamak

ç.-yin ma II-41

çoojılal- korkmak

ç! III-252

çörçök masal I

çörçöö II

D

da/de da/de, dahi II-24, III-1-65-311

dañ tan, şafak

d. t'arvanda II-34

de (bkz da/de)

de- demek, söylemek

d.-di I-10-12-19-20-22-30-31-35-53-54, II-40-43-45, ç III-7-12-16-20-23-37

d.-diler III-115

d.-ende II-17-21

d.-gen III-9-91-103-119-279-282-323

d.-p II-9-11-16-24-26-32-38-43-44-47-48-53, III-28-34-ç 39-85-285-298-325

d.-pten II-41

d.-yt I-37-56-57

d.-ze II-15

dep- tepmek; kazmak

d.-kep II-54

dere deri

d.-mni II-24

di- demek, söylemek

d.-yt I-8-14-21-32-34-36-38-40-42-44-45-
46-50-52-57-60-ç 74

diy- demek, söylemek

d.-di I-8

döş- çıkarmak, soyamak, yüzmek (deri vb)

dö sal kep II-23

D'

d'akşı iyi, güzel I-49

d'alçı işçi, ırgat I-9

d'ar- yarmak

d'-.dı I-49

d'at-,(-dı) yatmak; hareket etmek

d'-.a aldı I-28-64

d'e- yemek

d'-.genim I-40

D'elbegen D'elbegen; ejderha

d'-.(n)i I-75

d'-.niñ I-77

d'epsen- (bkz t'epsen-)

d'. alkep II-24

d'et- yetmek, ulaşmak

par d'! I-74

d'ılu ılık, sıcak I-37

d'ok yok I-8-62

kerek d'. I-60

d'oktu yoksul

d'-.lar I-71-72-79

d'oktuu yoksul II-2-77

d'. bolgon I-2

d'urta- yaşamak, oturmak

d'-.dı I-1

d'uu savaş I-74

d'uuvı (ñañı) yeni I-21

d'ür- yürümek; yardımcı fiil

iştep d'-.di I-2

d'ürt yurt

d'-.ına I-65

E

e ey, hey III-7-9-245-262

e- imek, olmak

cürer e.-diñ III-151

çın e.-mes III-94

aytkan e.-mezim OOO-127

pay e.-ves II-8

rak e.-ves II-7

ebeş biraz, bir parça III-234

ebiril- evrilmek, dönmek; uçuşmak

e.-gen III-319

Eciy Eciy III-100-101-105-107-113-119-122-
123

e.-ge III-140

eçen in

e.-ine I-16

edek,(-gı) etek

e.-imniñ III-297

edende II-3

eerte- eyerlemek

e.-di I-54-68

eje abla, büyük kız kardeş

e.-zi II-25-28-30

ejik kapı, eşik II-20-22

e.-ke I-27

ejüüne I-61

ekel- getirmek

e.-erde I-60

e.-ip I-52, III-27

eki iki I-19-25-28-30-38-40-42-44-45-47-51-
52-57, III-173

- e.-lezi III-3
ekinci ikinci II-11
elçi elçi
 e.-zi III-323
elek elek, kalbur
 e.-(k)e I-15
 e.-ti I-18
em şimdi III-314
eme şimdi II-32
 e.-niñ II-2
emi şimdi I-5-36
emdi şimdi I-73-74, III-10-33-108-138-146-154-162-164-198-ç 223-233-243-280-286-294-321-323
emti şimdi I-32-51-52
ep ustalık, maharet
 ebi çok "uygun değil, yakışsız" III-56
er erkek; koca, eş
 e.-i I-16
 e.-ine I-15-37
 e. kiji III-277-280
 e. kijini III-280
erbekteş-,(-jı) konuşmak, görüşmek
 e! I-10
 e.-ip I-11
erlik erlik; şeytan I-56-58-67, III-51-177-182-187-198-ç 232-237-241-243-248-249-302
 e.-ke I-52-55
 e.-ti III-182-218
 e.-tiñ III-182-185-193-195-275
ermekteş-,(-jı) konuşmak, anlatmak; görüşmek
 e.-ip III-166
ertende sabahleyin I-44
eski eski III-281
eş hiç
 e. neme "hiçbir şey" I-3, III-3
et,(-dı) et
 e.-in III-279
et-,(-dı) etmek; yardımcı fiil
 e.-alip II-22
 e.-e II-
 e.-er I-10-21-34-44
 e.-erge III-162
 e.-erim III-28
 e.-eyin III-255
 e.-ip III-42-73-164-179-181-265-266-268-284-313-314-315
 e.-ken I-15, III-182
 e.-keni III-168
 e.-pes III-175
 e.-ti III-270
 eter I-12
 etergeyit I-9
 tujüre e! III-251
 cakşı ediger III-286
 tüp-tüs e.-ken III-225
 boluş e.-tim III-285
G
gün gün
 g.-de I-64
I
iraak irak, uzak III-34-256-299
iraat-,(-dı) uzaklaştırmak
 1.-ar III-307
 1.-tı III-293
ışkın- kaçınmak
 1.-nayın ma II-44
ıyla- ağlamak
 1.-dı I-9-36-53-60

İ

iç iç

i.-imde III-127

i.-ime III-132

i.-inde III-97

i.-indegi III-49

i.-ine III-97

i.-iñe III-130

i.-im bagrım I-50

iç- içmek, yemek

i! III-285

i.-ken III-287

i.-pini II-15

i.-pitlerin II-16

i.-se III-159

iki iki II-13

ileş-,(-jı) üleşmek, bölüşmek

i.-ip I-72

inçi daha önce; -madan önce

i.-yende II-2

inje daha uzak, daha ileri II-47

işte- çalışmak

i.-p d'ürdi I-2

i.-rge I-4

iş,(-jı) iş

i.-ine I-9

it it, köpek II-23

i.-iñ II-22

i.-ke II-22

iy- göndermek; izin vermek; yardımcı fiil

i.-di III-276

i.-eyin III-166

i.-zeñ II-24

taştap i! III-289-291

cazap i.-di III-249

sanap i.-di III-248

sürtüp i.-di III-107-119

n'an i.-dim II-55

çaçıp i.-gen III-31

katkııp i.-gen III-208

cidirip i.-iger III-294

n'an i.-ten II-15

közöt i.-tir II-27

par i.-tir II-10

bürkürip i.-ze III-46

iyt it, köpek II-20, III-85-134-135-279

i.-iñ II-27-28-29-31

i.-ke III-87

K

kaan kağan III-65

k.-dı III-309

k.-niñ III-292-310

kabır- otlatmak, gütmek (hayvan)

k.-dı I-77

k.-ga III-312

kaç- kaçmak

k.-a III-33

k.-ıp III-189

kajıp II-30

kaçan ne zaman, her ne zaman III-253-254

k.-da III-150-298

k.-niñ III-253-254

kaçır- kaçırmak

k.-dı III-219

k.-gan III-188

kadıt kadın III-276

k. kiji III-278

k. kijini III-277

kajan ne zaman, her ne zaman II-3

kakay yabam domuzu III-272

kal- kalmak; geri kalmak; yardımcı fiil

küy k! II-32

cada k.-dı III-313

t'urtap t'ada k.-dı II-55

uyuktap k.-dım III-132

büdüp k.-gan III-21

küy t'oro k.-tır II-29

kalak ah, of I-50

kalgançı geri kalan, son; öteki III-254

kaliñ kalın; sık, yoğun III-31

kanaç kağancık

k. poltır II-8

kanat,(-dı) kanat

k.-ınañ III-278

kanayıp nasıl, nasıl edip III-73-74-103-130-210

kañça kaç I-13-34

kandık Tayga otu III-169

kandıy nasıl; ne kadar III-70-71-224-310

kanduu nasıl II-26

kap-,(-vı) kapmak, yakalamak

k.-alarda II-52

k.-al kep II-17

k.-alzañ II-38

k.-ayın II-17

kaptır II-51

kap çuval, torba II-38-48

kara kara I-52-57, II-51, III-3-168

kara- beklemek

k.-ydan poltır II-50

karıy karıy II-50

karaçkı karanlık III-163

Kara Mökö Kara Mökö I-21

Kara tag Kara Dağ

k.-niñ II-3-38-39-40

Karatıgan (bkz Karatıkaan) I-9

Karatıgaan (bkz Karatıkaan) I-8-11-13-20-22-57

Karatıkaan Karatıkağan (krş. Karatu-ka(a)n) I-5-7-14-25-ç 31-32-34-42-44-46-52-59-60-66

k.-ga I-6-19-33-41

k.-niñ I-21-61-65

Karatu-kan (bkz Karatu-ka(a)n) II-9-13

Karatu-ka(a)n Karatukağan (krş. Karatıkaan) II-3-4-5

karça geri II-15

karçak sandık, kutu

k.-tı II-27

k.-za II-31

karıkçı karanlık III-148

karıl- boğazda kalmak

k.-ıp III-33

karıt,(-dı) yalak

k.-ına II-22

karmak olta III-313

karmakta- oltayla balık avlamak

k.-arga III-311

kas kaz III-3

kat kadın, eş II-45-48

k.-ı I-37-62, II-31-33-39-42

k.-ına I-9-14-22-35-36-53, II-24

k.-ını I-73-76, II-32

k.-ınıñ I-10-24

k.-iñ I-8-13-20-21-60

k.-iñni I-50

kadımiñ III-163

katan sert, sağlam I-6

katap yine; kere I-10, III-254

katap katap "sık sık, sürekli" III-252

katıt kadın, eş I-8-10-15-23-27-54

katkır- katıla katıla gülmek

k.-ıp III-208-246

kat(t)uu katı, sert; güç I-7

katu evli

k. poltır II-4

kavır- otlatmak, gütmek (hayvan)

k.-dı I-69

kavırğa kaburga

k.-zı II-32

kaya arka; yan

k. bak- "yan bakmak" III-34

kaya kaya, taş III-221-223

k.-dañ III-160

k.-ga III-160

kayda nerede I-22

k.-zınar III-113

kaydön nereden III-191

kayñ kayın ağacı I-48

k.-nı I-49

kayt,-(-dı) nasıl yapmak

k.-ayın III-263

k.-tıñ III-39-118-122-125-134

kayt-kayt şöyle böyle, zarzor, güçlkle II-31

kaytıy nasıl I-36

keç- geçmek; yürümek

k.-ıp II-21-68

keç akşam I-10,II-50

k.-ken I-11

keçire içine, içinden; enine boyuna I-65, II67

keçkide akşam, akşamleyin II-9-32

kederi tarafa, bir başka tarafa

k. bar- ayrılmak, gitmek III-33

keen güzel, sevimli I-76

kel- gelmek; yardımcı fiil

k! I-32

k.-bes III-298

k.-bezim III-286-299

k.-di I-6, III-110-168=275

k.-diñ I-56, III-191

k.-e I-9, II-26

k.-er III-299

k.-erim III-298

k.-gen III-13-17-29

k.-gendè II ???

k.-geyñ III-175

k.-ıp ĩ-14-26-36-41-45-53

k.-ten II-44-47-51

k.-ti I-19-22-25-40-47-59

k.-ze I-62, II-49-61, III-85-86-110-294-308

alıp k! III-23

udura k.-di III-188

tüjüre k.-e III-4

uga-k.-e III-91

özüp k.-gen III-55

bol tur k.-tir II-52

udura k.-tir II-40

ayıltap k.-tirler II-25

par keende II-35

aytsal kep II-24

çıgal kep II-30

sal kep II-23

keliş- uygun gelmek, yakışmak

k. barzın II-43

keme gemi, kayık III-314

kendir kenevir III-314

kener zaman

k.-de II-27

kep,-(vı) giysi, elbise

k.-ini II-26

- kep**-kuyuğun hikaye, efsane
k.-dar III
- kerek** gerek, ihtiyaç II-38
kereeñ II-43-46-48
k. d'ok I-60
ne kerek "niçin" III-40-78-265
t'u kerek "niçin" II-16
- keriştir**- birbirine düşürmek
k.-erim III-159
- kes**- kesmek
k.-ti I-75
- keve** soba
k.-za II-28
- kıçır**- bağırarak, çağırarak
k.-arda III-114
k.-gan III-112
- kır** kır III-224
k.-da I-40-41
- kıra** tarla, kır I-4,III-238
- kıs**,(-zı) kız II-15-16-17-18-21-22-32-37, III-99-151
k.-ı II-10-12-14
k.-ım II-9
k.-ına II-9-11-13
k.-ka III-105
k.-tar II-4
k.-tı II-17-46
k.-tıñ II-25, III-100
- kıskaş**,(-jı) mengene, kerpeten III-227
k.-ın III-275
k.-tı III-270
- kısta**- kıstırmak, sıkıştırmak; ısrar etmek
k.-vla II-26
kıstry II-27
- kıy**(ı)n yan, arka
k.-ıma I-23
k.-ına I-24, II-22
- kızıl** kızıl I-54, III-210
- kiçeçle** biraz, bir parça II-27
- kiçinek** küçücük, azıcık III-46-247-248
- kiçü** küçük II-26
- kiji** kişi; kul II-5-6-26-32-52, III-2-5-9-10-14-24-32-36-ç 52-53-228-266
k.-bile III-99
k.-deñ III-59
k.-lerge III-81-283
k.-leribis III-185
k.-m III-53-287
k.-ni III-258-287-290-291-292-302-311
k.-niñ III-31
k.-zi III-52-184-185
kije II-24
er k. III-280
kadıt k. III-276-278
- kijü** küçük II-14
- kilinçek**,(-gı) günah, suç
k.-in III-52
- kilinçekte**- baştan çıkmak, günahkar olmak
k! III-48
- kır**- girmek; geçmek
k.-di I-71, III-130-133
k.-e II-50, III-97
k.-gen III-127
k.-ip II-33
k.-ti I-65
k.-ze III-160
- kirelü** orta derecede; azıcık; şöyle böyle III-238
- kirin** kenevir ????
kirin ??? III-314
- kiy**- giymek

- k! I-37
- kiy(i)n** arka, geri; sonra
k.-inçe I-73
k.-inde I-30, III-21-47-66-105-110-140-170-227-271-273
- kojo** çift; beraber
k. cürgen III-14-100
- kol** kol, el I-4, III-210
k.-ı III-281
k.-ıbıla III-17-27
k.-ıla III-27
k.-ın III-243
k.-ına I-71-76
k.-ındığı III-30
- kon-** geceleme
k.-iyen II-25
- kordoy** Kordoy III-279
- koy** koyun
k.-diñ III-288
- koyon** tavşan I-40-41
k.-nıñ I-38-39
- ködörö** hep, bütün II-4-32-37
- köjön-** (t'öjön-) gizlenmek
k.-ör I-46
k.-örgöyt I-22
- köl** göl II-38-49-51
k.-niñ II-50-54
- köö** kartal II-47
- köp** çok I-70, II-6-8, III-61-183
- kör-** görmek; bakmak
k! III-302-304
k.-böş III-147
k.-di III-55
k.-dü III-71
k.-gön I-7, III-204
- k.-gön yok I-18
k.-kön II-34
k.-ö le II-28-32
k.-ölö I-7, III-77
k.-ör III-50
k.-örgö III-56
k.-örüm III-300
k.-örüm III-69
k.-ti I-18-68
k.-ze II-6-16-32-51
k.-zö III-34-70
k.-zöñ II-38
- körmös,** (-zı) şeytan III-85-86-91-96-127-130-138-148-170-ç 261-294
k.-bile III-149
k.-i III-183
k.-kö III-149-294
k.-ti III-134-141-142-145-146-149-152-295
k.-tiñ III-141-142-145-146-149-152-295
- körük,** (-gı) körük III-270-276
k.-ün III-275
- körünbe-** görünmemek
k.-di III-136
- kös,** (-zı) göz II-34-38
k.-in II-41
k.-ini II-41
k.-ti II-42
k.-üme III-136
- kötire** hep, bütün, tamamıyla I-69
- Kötönünök** Kötönünök I-69
- kötüre** hep hepsi, bütün I-67
- kövür** kurutulmuş et II-38
k.-ini II-48
- köv(i)r-** et gagalamak ???
k.-eyin ma II-47

- közöt-** göstermek
k! II-24-26
k. iytir II-27
k. le iyzeñ II-27
- közötpö-** göstermemek
k! II-24
- krelü** (bkz kirelü) II-8, III-205
- kuday** Tanrı III-2-3-7-8-11-15-18-21-30-34-37-38-44-37-55-ç 239-246-250
k.-bıla III-14
k.-dañ III-5-28-33-232
k.-dıñ III-4-68-80-316-323-324
k.-ga III-18-27-30
k.-ım III-245
- kula** Kula I-1
- kulaş** kulaç III-242-243
- kulur** un I-37
- kuragan** kuzu
k.-ın III-288
- Kurbustan** Kurbustan III-51
- kursak** kursak, mide III-165
- kuş** kuş III-278-279
- küç** güç, kuvvet; zor
k.-ügerbile III-165
- küçtü** güçlü III-198-206
- kün** güneş; gün I-64, II-9-11-14-23-32, III-50-202-317
k.-de III-200
ay-k. III-163
ay-k.-di III-306
ay-k.-niñ III-253
kün çıgar "doğu" III-88
kün çıgatan "doğu" III-82
- küy-** yanmak
k.-kan II-38
k.-ten II-28-29
- k. t'oro kaltır II-29
k.-zin III-253
- L**
- la/le/lo** ve, de, da
I-4-23-49, II-14-15-17-21-24-26-32-34-39-51
- laptu** tam vaktinde; muhakkak III-299
- lar** onlar II-7-26-55
I.-ga II-48
- M**
- mal** hayvan; mal, varlık I-2-70, III-284-312
m.-dañ I-70
m.-dı I-72-77-78
m.-dıñ III-288
m.-ga III-288
m.-ı I-71-79, II-6
m.-ıñ I-60
m.-larını II-14
- Mandı** (bkz Mandı Şire)
m.-ga III-188
- Mandı Şire** Mandı Şire; melek III-184-187-188-192-201-208-ç 213-218-227-301-303-306-307-313-316
m.-ge III-303
m.-ni III-188-204-316-319-322
- mañdaş-**,(-jı) beraber gitmek, birlikte hareket etmek
m.-ıp II-15
- mañta-** koşmak; hoptlamak
m.-y berdi III-272
- maska** çekiç, balyoz III-277
m.-bıla III-270
m.-zın III-275
- May-Tere** May Tere; melek III-168-171-173-305
m.-ge III-305

m.-ni III-166

m.-niñ III-168

mekele- aldatmak, kandırmak

m.-diñ III-155

m.-p III-158

mee bana III-48-49-148-179-214-233-238-262-286

men ben I-18-22-23-30, II-55, III-24-103-151-153-157-158-ç 163-164-165-166-171-194-236-254

m.-de III-209-233

m.-din I-9

m.-eñ III-52-198

m.-i II-53, III-7-37-175-265-318

m.-iñ I-8-23-46, III-65-74-119-127-132-136-141-145-147-ç 150-155-171-206-233-287-292-301-308

meñ benim II-24

mıltık tüfek III-209-315

mınañ bundan III-78-101-103

mını bunu III-73

mınıñ bunun III-83

mötik horoz (krş. mötök) II-36

mötök horoz (krş. mötik) II

munda burada I-30

muni bunu I-38

munduu böyle (krş. munuu) I-18

munuu böyle (krş. munduu) I-40

N

naaday kukla, bebek I-15-18

ne ne I-155

n.-ni III-74

n.-niñ I-12, III-63

ne kerek "niçin" I-56, II-40, III-78-265

ne le "her türlü; ne kadar" III-71

ne neme III-167

nek inek

n.-ter II-15

neme şey; nesne III-168-315

n.-lerdiñ III-61

n.-zin III-290

eş neme III-3

ne neme III-167

nime şey, her şey (krş. neme)

n.-leri II-38

N'

n'an- dönmek

n'.-dı I-14-19-22-35-43-53-61

n'.-ı la II-20

n'.-ıp I-22, II-30-39

n'. iydim II-55

n'. iyten II-15

O

oço- oturmak, durmak; bulunmak

o.-p II-50

o.-pdon II-32

ol o; bildirme, -dır/-dir I-10-55-72, II-17-21-27-31-32-ç 33-37-38-39-45-48-50-52-54

o. lo II-40

ajıbas o. III-80

bökö o. III-305

cıda o. III-217

olor onlar III-50

o.-diñ III-108

o.-go III-100-168

on on I-78, II-25

onço bütün, hep, hepsi III-1-71-219-223-224-225-258

o.-zı III-110-231-309

o.-zın III-310-316

o.-zına III-316

onı onu III-30-55-73-91-105-205

o.-zı III-32
onıñ onun III-13-21-31-47-66-87-90-106-110-140144-170-199-ç 227-251-271-273
onoñ ondan III-255
oñok çok, sınırsız (krş. oñyok) II-6
oñyok çok, sınırsız, oldukça (krş. oñok) II-8
oos,(-zı) ağız
 o.-ıma III-42
 o.-ına III-28-32
 o.-ıña III-39
oot,(-dı) yıkmak; kırmak; ufalamak
 o.-ılganı III-223
 o.-ıp III-219
 o.-tıñ III-233
ordıma (bkz orın)
orın yer
 o.-a II-6
 ordıma III-301
orok,(-gı) kapan I-39
 o.-ına I-38
orto orta II-40
orton ortanca II-11-12
oşkoş gibi III-150
ot ateş III-253
 o.-bıla III-188
 o.-ko III-276
 o.-sa II-28-29
 o.-tuñ I-48
otur- oturmak
 o.-arıgar III-297
 o.-gan III-14
otuz otuz I-40-41
oydo geri I-76
 oytına I-60
oyduk çukur I-40

o.-ta I-41
oytına (bkz oydo)
ozo önce, eski zaman III-221
 o.-doñ I-78
ozogı önceki; geçmiş I-1
 Ö
öç- sönmek
 ö.-pös III-253
öçör- koymak, yerleştirmek
 ö! I-23-38
 ö.-di I-24
 ö.-ti I-15-17-39
ödük çizme
 ö.-tiñ III-281
öl- ölmek
 ö.-di III-228-230-231
 ö.-gön III-258-289-290-292-309
 ö.-ör I-74, II-6
 ö.-üp barbagan III-33
ölöñ ot III-3
öltür- öldürmek
 ö.-zin III-139
öñdö- inlemek
 ö.-yten II-32
öñe başka; bir de II-5
örö üst, yukarı; yüce III-5-9-10-98-171-193
örtök ördek II-38-51-52
 ö.-ti II-51-52
ös,(-zı) bitmek, yetişmek
 ö.-kölökte II-3
 ö.-kön I-48, III-183
 ö.-ör I-74
 ö.-sün III-60
 ö.-tü III-58
 ö.-üp bergen III-32

ö.-üp kelgen III-55
 öskö başka III-198
 ösküs öksüz I
 Ösküs-Uul Öksüz Oğul I-1-6-7-9-11-12-14-
 19-22-28-30-32-33-ç 35-41-43-45-47-49-
 53-59-61-68-74
 öştö- düşman olmak; öç tutmak
 ö.-bös III-175
 ö.-p III-291
 ö.-zin III-138
 öştü düşman III-148
 ö. boldı III-149
 ö. boldıñ III-149

P

pala çocuk
 p.-m II-38
par- varmak, gitmek; evlenmek; yardımcı fiil
 p! I-11, II-9
 p.-a II-35
 p.-ar I-54
 p.-arım II-12
 p.-arzın II-38
 p.-dı I-39-41
 p.-gan I-63, II-40-48
 p.-tır II-34
 p. d'et I-74
 p. körze II-16
 p. iyende II-13
 p. iytir II-10-12-24
 p. iytirler II-30
 aǎnap p.-ıp II-25
 aǎnap p. iytir II-24
 pol p.-tır II-32
 tuştap p.-tır II-35
 t'arap p.-zın II-46
paskıř merdiven; eşik

p.-ta II-32
paş,(-jı) baş
 p.-ım I-23
paştap önce, ilkin II-38
pay zengin II-8
payla- zenginleşmek
 p.-p II-79
pedire- aramak (krş. petire-)
 p.-er I-46
petire- aramak (krş. pedire-)
 p.-di I-26
 p.-erge I-48
petri- aramak (bkz petire-)
 p.-iribis I-21
 p.-irgeyt I-22
per- vermek; yardımcı fiil
 p! I-8-52
 p.-di I-37-54-58
 p.-egen I-52
 toolop p!
 çele p.-tir II-42
 kire p.-tir II-50
 sala p.-tir II-45
 t'oktop p.-tir II-37
 t'ada p.-tirler II-54
peri beri
 p.-yende II-2
pıçak bıçak I-49
pir bir II-9-38-39-48
piri biri
 p.-sini II-38-51
pis biz
 p.-tiñ II-32
po bu II-24-38
pojot- serbest bırakmak, salıvermek

- p.-pini saltır II-19
pok,(-gı) bok, ters II-17
 p.-ı II-16
 p.-tı II-17
pol- olmak; olup geçmek; yardımcı fiil
 p.-or II-38
 p.-tır II-1-4
 p.-van II-38
 p.-zın II-48
 aytan p.-tılar II-43
 bojoşpos p.-tır II-21
 karaydan p.-tır II-50
 aytan p.-tırlar II-48
 depten p.-tırlar II-41
 turustan p.-tırlar II-54
 t'ok p. partır II-32
pultık tüfek II-5
purun önce, evvel zaman II-1
 p.-(n)ıñ II-2
- R**
- rak** ırak, uzak II-7
- S**
- saa** sana I-39
saadak sadak, okluk III-209-278
saaskan saksağan II-40
 s.-ar II-43
sagış,(-jı) akıl; düşünce, fikir
 s.-ıla III-26
sak düşünce, fikir
 s.-ıbıla III-67
sakı- beklemek
 s.-zın III-307
sakta- saklamak
 s.-p I-17
- sal**- koymak; vurmak; yerleştirmek; yardımcı fiil
 s.-a berdi III-319-325
 s.-a partır II-39
 s.-a pertir II-45
 s.-a verdi I-18
 s.-dı I-7, III-85-86
 s.-tır II-18-19-31
 s. kep II-23
 s. t'eyten poltır II-22
 töjöy s.-ala III-270
 oodıp s.-dı III-219
 tabiip s.-dı I-29
 öştöp s.-gan III-291
 t'at s.-tır II-20
salkın yel, rüzgar III-4-318-319
sana- düşünmek
 s.-gar III-299
 s.-p cadım III-258
 s.-p cürdi III-186
 s.-p iydi III-248
sanaa düşünce III-265
 s.-ña III-205
 s.-zı III-49-50
sanar- düşünmek
 s.-dı I-4
 s.-dıñ III-40-48
 s.-gam III-42-195
 s.-gan III-5-24-34-184-202-203
 s. altır II-16
 s.-bay cat III-3
sanarba- düşünmemek
 s.-gar III-298
Saratu-kan Saratu Han
 s.-nıñ II-7

- sargay** zambak III-169
- sarı** sarı, solgun II-10-12-20-22
- Sarı-kan** Sarı Han II-8
- Sarı-ul** Sarı-oğul II-7-17-19-20-23-32
 s.-ga II-9-11-12
 s.-niñ II-31-39-42
- sas** sazlık, bataklık
 s.-tı III-279
- say-** saptamak, sokmak
 s.-ıp III-244
- sayın** her
 kün s. II-14
- sayıştır-** süngülemek
 s.-arım III-159
- sazıt-** kokutmak
 s.-kan III-279
- see** sana III-48-151-199-207-236-308
- segizen** seksen I-40-41
- sen** sen I-31-38, II-9-11, III-16-39-65-67-118-121-125-134-ç 138-152-155-157-171-212-217-265-287
 s.-eñ III-198-302
 s.-i I-9-21, III-138-164
 s.-iñ I-21, III-51-52-53-119
- señ** senin II-26-38
- serekte-** uyanık olmak; dikkat etmek
 s! I-40
- sergekte-** uyanık olmak; dikkat etmek
 s! I-41
- sıkta-** ağlamak
 uglap-s.-p II-18
 ugly-sıktıy II-33
 ugliy-sıktıy II-22
- sındır-** kırmak, parçalamak
 s.-a tartıp aldı III-107
- sırt** sırt, arka; üst
 s.-ına III-13-18
- sler** siz III-78-164-286-324
 s.-diñ III-300
 s.-ge III-93-115-167-285-294
- sogono** soğan III-169
- soguş-**,(-jı) vuruşmak
 s.-ıp III-290
- soguştır-** vuruşturmak
 s.-arım III-159
- sok-** sokmak; vurmak
 s.-kon III-188
 s.-sın III-194
 s.-tı III-271-272-273-274
- sok** tek, bir III-273
- son** son
 s.-da II-53
- soon** son
 s.-do III-106-201-283
- soñ** son
 s.-da I-15, II-25
- sös**,(-zı) söz
 s.-i III-316
 s.-ibile III-134
 s.-im III-74
 s.-imdi III-147-296
 s.-in III-146
 s.-üm III-145
 s.-ümdi III-150
- sray** hiç; asla III-240-262
- stal** masa
 s.-ga II-22
- su** su II-3-16
- sug** su II-7-15
- sugar-** sulamak, su içirmek
 s.-ıp II-14

sugat suvat, suvarma

s.-a II-16

s.-ı II-16

s.-ka II-15

sugla- yayılmak

baylap-s.-p II-54

suk- sokmak, tıkmak; saklamak

s.-kan III-28

s.-kanım III-42

sura- sormak; istemek

s.-dı III-78_190

s.-gan III-232

s.-ptırlar III-26

s.-yzın III-265

suu su III-1-4-285

s.-dañ III-9-10

s.-dın III-16-18

s.-ga III-5-160-228

s.-niñ III-26

sügün- sevinmek

s.-ip III-208

sür- sürmek, sürüp atmak

s.-eriñ III-205

sürekey tamamen, büsbütün III-106-183-186-194

sürt- sürmek, sürtmek

s! I-38

s.-ti I-39

s.-üp iydi III-107-119

Ş

Şal Cime Şal Cime; melek III-287-289-301

şulmus Şulmus; şeytan III-273-304

şüü- balığı ağla yakalamak

ş.-rge III-312

ş.-p cat III-314

şüün balık ağı III-314

T

taap (bkz tap-)

t. alsabıs I-21

t. bolbosuus I-21

t. boluyın I-22

tabar- saldırmak; çarpmak

t.-ıp III-229

tabarış-,(-jı) çarpışmak

t.-ıp III-230

tabil- bulunmak

t.-zın III-152

tabış,(-jı) ses, seda

t.-ı III-61-63

tabiip (bkz tap-)

t. saldı I-29

tak la hemen, derhal II-51

takşın dışarı II-32

talaş- çekmek, çekiştirmek

t. ala la II-28

t. altırlar II-28

tamı cehennem

t.-niñ III-252

tañ tan, şafak

t.-a II-33

tap- bulmak

t.-kan III-92

t.-tı I-39

tabazıgar III-322

tavan bolzoñ II-53

tarak tarak I-23

t.-tı I-27

t. polup I-28

tara- taramak

tarerim I-23

tarı darı III-315

tarın- darılmak, gücenmek

t.-ıp III-187

tart- çekmek

- sındıra t.-ıp aldı III-107
- tastarakay** işçi, ırgat
t.-lar I-77
- taş taş** III-12-13-221-224
t.-ka III-230
- taşkın** dışarı I-64
- taştta-** bırakmak; atmak, fırlatmak
t.-dı I-27
t.-gan III-19-228-276
t.-p III-289
t.-p iy III-291
t.-p iydi III-276
- taştaba-** bırakmamak; atmamak
t! III-309
t.-gar III- 296-324
- tat(t)uu** tatlı I-41
- tatuçak** tatlıca
t. boldı III-106
- tav-** (bkz tap-)
t.-ar(ıbis) I-21
- tayak** dayak, değnek, sopa II-38
t.-bıla III-244
t.-tı II-45
t.-tıñ III-245-247
- tayga** dağ III-221-224
- te-** demek, söylemek (krş. de-) ,
t.-genim III-73
t.-p I-49, II-30
- tek** boşuna, boş yere II-54
- teñ** denk III-309
- teñerigökyüzü** III-1-179
t.-de III-183-193
t.-deñ III-227
t.-ge III-177-218
t.-mdi III-233
t.-ni III-181-306
t.-niñ III-182
t.-zin III-219
- t.-zinde III-183
t.-ziniñ III-223
- teñis** deniz
t.-tiñ III-13
- tere** deri, post (krş. dere)
t.-zi II-29
t.-zin II-23-27
t.-zini II-28-31
- tevir** demir II-54
- tım** sessizce III-201
- tındu** canlı, yaratık III-71
- tıñ** çok; güçlü; gayet II-8, III-206
- tiyiñ** sincap III-312-315
- tobrak** toprak III-16-24
t.-tı III-17-18-26-28-30-32-39-40-42
- togus** dokuz III-57-58-59-151
- ton** gocuk, palto I-37
- toolo-** saymak, hesap etmek; tahmin etmek
t.-p per I-14
t.-sın I-34
toolıyır I-35-36
- Toronoy** Toronoy III-91-99-101-102-106-113-118-119
t.-dıñ III-107
- tos** akağaç kabuğu I-49
- tögün** yalan III-94
- töjö-** döşemek, yaymak; koymak
t.-y salala III-270
- tömön** aşağı, aşağıda III-5-228-251
- töñeç** kütük
t.-ke II-10
- töñözök** tümsek; tepecik III-46
- töö** deve II-46, III-274
t.-lör II-46
t.-niñ II-38
- tört** dört I-10, III-82-89-94-95
- törtinçi** dördüncü I-52
- tös,(-zı)** temel, dip

- t.-ine III-59-85
- tudiş la** durmadan, ara vermeden II-15
- tudun-** tutunmak
t.-ıp III-244
- tula** yüksek
t.-ga II-12
- tumalan-** boğulmak
t.-gan III-32
t.-ıp bararda III-34
t.-ıp catkan III-6
- tuñma** küçük kız kardeş
t.-zından II-26
- tur-** kalkmak; ayakta durmak; çıkmak;
yardımcı fiil
t! III-323
t. alkep II-34
t.-gan III-2-229
t.-kep II-51
t.-um I-30
t.-up cadıbıs III-207
t.-up cadılar III-193
t.-up catkan III-34
alarga t.-gan III-291
bol t. keltir II-52
bu t.-u III-325
cibey t.-ganın III-77
cip t.-ganın III-76
cip t.-ugar III-78
ugulup t.-gan III-61
- tura** ev II-54
- turgus-**, (-zı) durdurmak, kondurmak
t.-alkep II-54
- urus-** (bkz uruus-)
t.-tan poltırlar II-54
- uruus-** durdurmak; kaldırmak (krş. turgus-)
t. sala pertir II-45
- tustuu** tuzlu I-37
- tuşta-** rastlamak
t.-ptır II-47
t.-p partır II-35
- tuştaş-** rastlaşmak, karşılaşmak; buluşmak
t.-tanbıs II-32
- tut-** tutmak, saklamak
t! III-85
t.-up I-9-58
tudup III-17-277
- tutpa-** tutmamak
t! III-89
t.-dın III-134
- tuu** dağ III-224
- Tügünök** (bkz Tülkünök) I-10
- tüjür-** düşürmek, indirmek; çıkarmak, salmak
t.-dı III-220-280
t.-edim III-164
t.-erge III-195-196
t.-ip III-160
t.-e bergen III-278
t.-e et III-251
t.-e kele III-4
- tük**,(-gı) tüy
t.-ü III-108
- Tülgünök** (bkz Tülkünök) I-54
- Tülkünök** Tülkünök (tilkicik); özel ad I-27
- tüp**,(-bı) dip, alt
t.-ine III-26-252
t.-ineñ III-13
t.-üne III-16
- tüp-tüs** dümdüz III-225
- türült-** dürdürmek, halkalandırmak
t.-ip III-4
- tüş-**,(-jı) düşmek; inmek; alçalmak
t! III-23-251-252
t.-ele III-6-17
t.-gen III-223
t.-ken III-26
t.-ti III-319

t.-üp III-16-24-228
t.-e berdim III-283
t.-e bergen III-6-108

T'

t'adın hayat, ömür
t'.-ım II-24
t'aga yaka
t'.-zına II-50-54
t'alcı ırgat, işçi
t'.-ları II-8
t'ar- yarmak; tan yeri ağarmak
dañ t'.-vanda II-34
t'ara yarı
t'.-zı II-51
t'ara- yaramak, uygun gelmek, düzelmek
t'.-zın II-48
t'.-p parzın II-46
t'arvı yarı, yarım
t'.-zı II-38
t'at-,(-dı) yatmak; yardımcı fiil
t'.-aktar II-53
t'.-an II-8
t'. saltır II-20
t'.-a pertirler II-54
t'urtap t'.-a kaldı II-55
t'urtap t'.-ır II-3-36
t'aza- yaratmak, meydana çıkarmak
t'.-p II-51
t'e- yemek
t'.-ten poltır II-22
t'e haydi; olur, peki II-53
t'epsen- yolculuk için hazırlanmak
t'. altır II-23
t'er yer, dünya
t'.-de II-3
t'.-ni II-54
t'.-za II-34
t'et- yetmek, yetişmek; ulaşmak

t'.-e-keleyten poltır II-6

t'. par iysa II-40

t'ıg- yağmak, yüklemek

t'.-a II-39

t'.-ala II-38

t'ıt- yatmak; yardımcı fiil

ayt t'. II-10

t'ok yok II-6

t'. pol partır II-32

t'. polpanda II-33

t'. poltır II-5

t'okta- anlatmak, hikaye etmek

t'oktop pertir II-37

t'ol yol

t'.-ga II-40

t'.-iñ II-43-48

t'or- yürümek, gitmek

t'.-ton II-16

t'.-ton poltır II-14

küy t'.-o kaltır II-29

t'u ne

t'. kerek "niçin" II-16

t'. bolzın II-29

t'urta- yaşamak, yerleşmek

t'.-p t'atır II-3-7-36

U

uç- uçmak

u.-up turgan III-2

uç uç

u.-ı III-245

uçuk iplik I-54

uçun için III-90-171-292

uçur- uçurmak

u.-ıp III-318

uda- sürmek, devam etmek; ağır hareket etmek

u.-arım III-297

u.-zaa III-297

udaan uzun zaman III-201

udur- karşı gelmek, rast gelmek

u.-a keldi III-188

u.-a keltir II-40

ugla- ağlamak

u.-p-sıktap II-18

uglıy-sıktıy II-33

uglıy-sıktıy II-22

uglıytan poltır II-15

ugul- duyulmak

u.-up turgan III-61

uk-(-gı) duymak

u.-a-kele III-91

u.-alkep II-39

u.-kan III-146

u.-sa II-32

u.-sañ III-150

u.-tuñ III-146

ukpa- duymamak

u.-dıñ III-145

u.-gan III-147

ul oğul

u.-ı II-7

ulh ulu, büyük II-9-10

ultam artık, daha; devamlı III-286

ultañ taban, pençe

u.-ın III-282

ulus ulus, tebaa I-18, III-74-110

undutpa- unutmamak

u.-gar III-298-324

ur- dökmek, koymak

u.-up II-22

uul oğul, evlat III-151

u.-ı I-21

u.-u la I-25

u.-um I-46

u.-umda I-8

u.-umnı I-46

uulu oğullu I-5-9

uurda- çalmak

u.-p III-157

uus,(-zı) ağız

u.-ına III-107

u.-uma III-119

uy inek

u.-dıñ III-281-288

uyalış-(-jı) birlikte utanmak

u.-a berdiler III-108

uyta- uyumak

u.-vandır II-33

uyukta- uyumak; uyuklamak

u.-ganımda III-132

u.-p kaldım III-132

u.-y bergen III-96

uzun uzun III-280

Ü

ü birikim; öğrenilen

ü.-gerdi III-324

üç üç I-25-48-49-51, II-4, III-163

üçünçi üçüncü II-13

üg ev

ü.-e II-20-23

çaval-ü.-de II-36

üldü kılıç III-209

üp,(-bı) mücevherler, değerli şeyler

ü.-üne III-309

üren- öğrenmek

ü.-gen III-324

üret- öğretmek

ü.-küy III-311-312

ü.-sin III-167

ü.-ti III-168-316

üst üst

ü.-ine III-253-284-304

üt,(-dı)delik, oyuk

ü.-ine II-20

üy ev

ü.-inza II-17

üyicek,(-gı) evcik

ü.-e II-35

V

ver- vermek; yardımcı fiil

sala v.-di II-18

paylap yada v.-di I-79

Y

yagla- savaşmak; yağmalamak

y.-p I-63

yakşı iyi, güzel I-79

yan- dönmek

y.-a berdi I-32

yarba- yarmamak, kesmemek

y! I-50

yaraş güzel, sevimli I-76

yaş,(-jı) yaş

y.-i I-14

yaştuu yaşlı, yaşında I-13-18-19

yat-,(-dı) yatmak; yardımcı fiil

y.-(t)i I-78

y.-a kaldı I-69

paylap y.-a verdi I-79

ye- yemek

y.-ep ala I-40

yein I-40

ye haydi, olur, peki I-22-34-35-45-53-60-74

yen yan, taraf

y.-i II-22

yereñ doru, kahverengi I-54

yet- yetmek, varmak, ulaşmak

y.-ip I-75

y.-ken I-55

yeti yedi I-63-75-77

yetinçi yedinci I-64

yi- göndermek (krş. iy-)

y.-gen I-57

yip ip I-54

yok yok I-2-21-50

y. poltır I-66

yuulaş- savaşmak

y.-ırga I-74

yüs,(-zı) yüz, çehre

yeti y.-in I-77

KAYNAKÇA

Altay Kep-Kuuçındar, "Ak Çeçek"-Gorno-Altaysk 1994.

N. A. Baskakov, *Oyrotsko-Ruskiy Slovar'*, Moskva 1947.

N. A. Baskakov, *Severnıye Dialekti Altayskogo /Oyrotskogo/ Yazıka, Dialekt Çernevıh Tatar /Tuba-Kiji/ Tekstı i Perevodı*, Moskva 1965.

N. A. Baskakov, *Dialekt Lebedinskih Tatar-Çalkantsev (Kuu- Kiji) Grammatıçeskiy Oçerk, Tekstı, Perevodı, Slovar'*, Moskva 1985.

N. P. Direnkova, *Grammatıka Oyrotskogo Yazıka*, Moskva 1940.